

რეცენზია

დამიტრი შველიძე

დაგვიანებული გამოხმაურება ნაადრევი დისერტაციის შესახებ

საკითხი ეხება ნატო სონლულაშვილის სადოქტორო დისერტაციას თემაზე: „ქართული ერთობა და ეროვნული იდენტობა XX საუკუნის პირველ ოცწლეულში“. დისერტაციის დაცვა შედგა 2012 წლის 26 ივლისს ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

ჩვეულებრივად ასე ხდება: თუ დისერტაციისადმი რაიმე კრიტიკული აზრი გაქვს, უნდა გამოთქვა ან როგორც ოპონენტმა, ან როგორც სადისერტაციო კომისიის წევრმა. მე ადრე გადავათვალიერე სადისერტაციო ნაშრომი და თავიდანვე გამიჩნდა უარყოფითი აზრი მის შესახებ. უარყოფითი აზრი არ ეხებოდა ნაშრომის რომელიმე ან რამდენიმე საკითხს. იგი ეხებოდა მთლიანად სადისერტაციო ნაშრომს, რის გამოც მიმაჩნდა, რომ თემა არ იყო მზად საჯარო დაცვისათვის. ამის შესახებ რამდენჯერმე გავაფრთხილე დისერტანტი, ვთხოვე, თავი შეეკავებინა ამ ეტაპზე დისერტაციის დაცვისაგან. სათანადო გადამუშავების შემდეგ იგი შეძლებდა დისერტაციის ღირსეულად დაცვას. სამწუხაროდ, ასე არ მოხდა.

მაშინ მე დავპირდი დისერტანტს, რომ ჩემს მოსაზრებას მისი დისერტაციის შესახებ ჩამოვაცალიებდი სამეცნიერო პუბლიკაციის სახით. ასეც ვიქცევი ერთი მიზეზის გამო: იმისათვის, რომ ობიექტურად შემეფასებინა ნაშრომი, თავიდანვე დაერწმუნდი, რომ საჭირო იყო სადისერტაციო ნაშრომის დეტალური შესწავლა. ოპონენტობის შემთხვევაში გამოყოფილი დრო საამისოდ არ მეყოფოდა, რის გამოც შემოთავაზებულ ოპონენტობაზე უარი განვაცხადე. მეორე მიზეზიც აქვს ჩემს გადაწყვეტილებას, რომ პუბლიკაციის სახით გამოვხმაურებოდი აღნიშნულ სადისერტაციო ნაშრომს. ბოლო წლებში უკიდურესად გაადვილდა სადოქტორო დისერტაციების დაცვის პროცესი, მოთხოვნები და კრიტერიუმები. მიმაჩნია, რომ სამეცნიერო წრეები და შესა-

ბამისი სტრუქტურები უნდა დაფიქრდნენ ამის შესახებ, რათა დისერტაციები სათანადოდ მომზადდეს. იმის ერთ-ერთ მაგალითად, რომ ღღევანდელი წესებით, მოთხოვნებით და კრიტერიუმებით შესაძლებელია წყალწყალა დისერტაციების დაცვა, წინამდებარე ნაშრომი მიგვაჩნია. ამის გამო მინდა საზოგადოების ყურადღება მივაპყრო ამ ნაშრომზე, როგორც გარკვეული უარყოფითი მოვლენის, ტენდენციის ერთ-ერთ მაგალითზე.

შესაძლოა ვცდებოდე. თუ ასეა, მკითხველმა განსაჯოს.

დისერტაციის თემატიკა და მიზანი უაღრესად საინტერესოა. ეროვნული იდენტობის პრობლემით ადრეც ინტერესდებოდნენ ისტორიკოსები, მაგრამ საბჭოთა იდეოლოგიური წნეხი არ იძლეოდა პრობლემის თავისუფალი გააზრების საშუალებას. უკანასკნელ წლებში ქართველი ისტორიკოსები დაინტერესდნენ ეროვნული იდენტობის შესახებ არსებული დასავლური თეორიული პროდუქციით. ითარგმნა რამდენიმე დასავლელი ცნობილი ავტორის ნაშრომებიც. ნატო სონლულაშვილის სადისერტაციო ნაშრომის თემატიკა ამ სასიკეთო ტენდენციის ერთ-ერთი გამოვლინებაა.

ავტორის მიზანია, დასავლური თეორიული ნააზრების გამოყენებით გაიაზროს საქართველოს ახალი ისტორიის ერთ-ერთი საინტერესო პერიოდის ქართული საზოგადოების ეროვნული იდენტობის გზა. თავის მიზან-ამოცანებს დისერტანტი ასე აყალიბებს: „ჩემს მიზანს წარმოადგენს ქართული სინამდვილის შესწავლა XX საუკუნის პირველი ოცწლეულის საქართველოში, კერძოდ, რა გზა განვლო ქართველი ერის ცნობიერებამ 1900-1921 წლებში. ვფიქრობ, ორი სრულიად განსხვავებული პერიოდის შედარებითი ანალიზი მრავალ პრობლემატურ საკითხს მოჰყენს ნათელს“. ავტორს მხედველობაში აქვს 1917 წლამდელი და მისი შემდგომი პერიოდები. (იხ., სადისერტაციო ნაშრ., გვ. 8. ამის შემდეგ ნაშრომის გვერდებს მივუთითებთ – დ. შ).

ნაშრომის შესავალ ნაწილში ავტორი განაგრძობს საკვლევი მიზნების, ამოცანების, პრობლემების ჩამოყალიბებას. ისინი, რბილად რომ ვთქვათ, საკმაოდ ფართო და მასშტაბურია. კერძოდ, ავტორის მიზნებია:

ყურადღების გამახვილება იმაზე, თუ როგორ აღიქმებოდა ქართულ პოლიტიკურ აზროვნებაში ქართველი ერის წარმოშობის საკითხი (გვ. 4);

შესწავლა იმისა, თუ რა ცვლილება განიცადა ეროვნული ცნობიერების ფორმირებამ XX საუკუნის პირველ ოცწლეულში და რა ფასეულობებზე დაყრდნობით მოიაზრებდა თავს „ქართველი“ ერთობის წევრად (გვ. 4);

„...ჩემი მიზანი საზოგადოებრივი აღქმების კვლევაა...“ (გვ. 4) – აკონკ-

რეტებს ავტორი და განმარტავს, რომ „პირველ რიგში“ აუცილებელია განისაზღვროს ეპოქის, ანუ 1900-1921 წლების ძირითადი მოვლენები და მათი გავლენა საზოგადოებაზე და მეორე, საჭიროა სოციალური ფენების კლასიფიკაცია, თითოეული მათგანის ღირებულებათა გამოკვეთა და მთლიანობაში გააზრება“ (გვ. 5); „როგორ მოიაზრებდა მთლიანობაში ქართველი დროის მსვლელობაში თავს ერთობის წევრად და რა ფასეულობათა სისტემა განსაზღვრავდა მათ ბრძოლას თვითგადარჩენისა და თვითდამკვიდრებისათვის“ (გვ. 5);

მივყვეთ ავტორის მიზან-ამოცანებს: „...ქართველი ერის იდენტობრივი ანალიზი, ანუ საზოგადოებრივი აღქმების წარმოჩენა საშუალებას მოგვცემს, ახლებურად შევხედოთ და განსხვავებული კუთხით დავამუშავოთ სხვადასხვა ისტორიული მოვლენა“ (გვ. 8);

„დისერტაციაში მთლიანობაშია წარმოდგენილი და გაანალიზებული ხშირ შემთხვევაში ცალკეულ საკითხებად შესწავლილი პრობლემები. ნაჩვენებია, რა გზა განვლო საქართველომ XX საუკუნის პირველი ოცწლეულის მანძილზე; რა ცვლილებები განიცადა სხვადასხვა სოციალური ფენის ცნობიერებამ, რა ფორმით იყო წარმოდგენილი ეროვნული თავისუფლების ფენომენი და როგორ ვითარდებოდა მთლიანობაში ქართველი ერი“ (გვ. 8);

„...1900-1921 წლების შესახებ კომპლექსური გამოკვლევა არ არსებობს. დისერტაცია აღნიშნულის მცდელობას წარმოადგენს. ...როგორც უკვე აღვნიშნე, ჩემს მიზანს წარმოადგენს აღვადგინო და შევაფასო ქართული გარემო 1900-1921 წლებში“ (გვ. 14).

ვცადოთ და შევაჯამოთ, ოღონდ მხოლოდ ავტორისეული სიტყვებით: ქართველი ერის წარმოშობის საკითხი; ქართველი საზოგადოების ეროვნული იდენტობის გზა; 1900-1921 წლების ქართული სინამდვილის შესწავლა; ეროვნული ცნობიერების გზა; ეროვნული ცნობიერების ცვლილებები და ფორმირება; საზოგადოებრივი აღქმების შესწავლა; სოციალური ფენების კლასიფიკაცია და მათი ღირებულებები; სოციალური ფენების ცნობიერება; ეროვნული თავისუფლების ფენომენი და მისი აღქმა; 1900-1921 წლების ქართული გარემოს აღდგენა და კომპლექსური გამოკვლევა... ავტორის მიერ წარმოსახული მიზნების პანორამა ამით არ მთავრდება. ისინი მეორდება და ფართოვდება შემდგომ თავებში. ამის შესახებ ქვემოთ.

ავტორის მიზნები, როგორც ვხედავთ, სერიოზულია. მას ძირითადად ჩამოყალიბებული აქვს პრიორიტეტული საკვლევი პრობლემები. ამ მხრივ რაიმე სერიოზული პრეტენზია არ გაგვაჩნია, გარდა ერთი გარემოებისა. ავ-

ტორი საჭირო, აუცილებლად შესასწავლ პრობლემებთან ერთად მიზნად ისახავს, აგრეთვე, ისეთი საკითხების შესწავლასაც, რომელნიც არაა აუცილებელი მისი კვლევისათვის. ამავდროულად, ისინი ისე აფართოებენ საკვლევ პრობლემათა მასშტაბს, რომ მათი სრულფასოვანი შესწავლა საეჭვო ხდება.

ეროვნული იდენტობის შესწავლა ავტორის კვლევის უშუალო ობიექტია, მაგრამ ავტორი აშკარად სცილდება საკვლევ პრობლემათა საზღვრებს, როცა მიზნად ისახავს 1900-1921 წლების „ქართული სინამდვილის“, „ქართული გარემოს“ აღდგენას ან კიდევ – 1900-1921 წლების პერიოდის „კომპლექსურ გამოკვლევას“. მაშასადამე, რომ ავტორმა იმ დიდი და უნიკალური პერიოდის საქართველოს ყოფა-ცხოვრების ყველა მხარე უნდა შეისწავლოს, რომელიც ისეთი მოცულობით შეზღუდული ნაშრომის ფარგლებში, როგორც სადოქტორო დისერტაციაა, პრაქტიკულად შეუძლებელია.

გარდა ამისა, ავტორმა ვერ გაითვალისწინა აგრეთვე საკვლევ პრობლემის მეტისმეტი ქრონოლოგიური სიფართოვე. 1900-1917 და 1917-1921 წლების პერიოდების საქართველოს ისტორია ორი სრულიად განსხვავებული და ცალკე შესასწავლი პრობლემებია და მათი სრულყოფილად შესწავლა ერთი სადოქტორო დისერტაციის ფარგლებში არარეალისტური ამოცანაა. ასეთ შემთხვევაში ნაშრომი წინასწარაა განწირული, რომ იყოს მეტისმეტად ზედაპირული, ზოგადი და ფრაგმენტული.

მაგრამ არ გვინდა, ავჩქარდეთ. იქნებ ვცდებით და ავტორმა ეს ყველაფერი გაითვალისწინა? იქნებ მან გვიპასუხოს, რომ მისი ნაშრომი თეორიულ-ანალიტიკური ხასიათისაა და ასეთ შემთხვევაში უფრო ფართო ქრონოლოგიური პერიოდის კვლევაც შეიძლებოდა. სანამ ავტორს თავად არ წამოუყენებია ამგვარი არგუმენტი, თავს შევიკავებთ მისი უსაფუძვლობის დასაბუთებისაგან.

ახლა რაც შეეხება პირველ თავს, რომლის სახელწოდებაცაა: „ეროვნული პრობლემის ზოგიერთი საკითხი“. რატომ დასჭირდა ამ „ზოგიერთი საკითხის“ განხილვა ავტორს, აღნიშნულ თავში არ განმარტავს, მაგრამ ამის შესახებ საუბარია ნაშრომის შესავალსა და დასკვნაში. შესავალში ავტორი განგვიმარტავს, რომ პირველ თავში „წარმოდგენილია, თუ როგორ მოიაზრებოდა ქართველი ერის ჩამოყალიბება XX საუკუნის პირველი ოცწლეულის ქართული კულტურული და პოლიტიკური ელიტის მიერ“ (გვ. 15).

აღნიშნული თავი მოიცავს შვიდიოდე გვერდს (გვ. 17-23) და მასში დაფიქსირებულია ქართველი ერის ჩამოყალიბების მარქსისტულ-სტალინური

თვალსაზრისი. პირველ თავში ავტორმა გამოიყენა 9 ამონაწერი, ციტირება. პირველი ეკუთვნის ილია ჭავჭავაძეს და XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა; მეორე 1911 წლის გაზეთ „თემიდანაა“, მაგრამ ქართველების კუთხური მენტალობის თემას ეხება; მესამე ერის სტალინური განსაზღვრებაა; მეოთხე XI საუკუნის წარწერაა; მეხუთე ვახუშტი ბატონიშვილის ციტატა; მეექვსე – ლენინის თხზულებებიდანაა ამონაწერი; მეშვიდე ციტატა – ჟან შარდენს ეკუთვნის; მერვე 1819 წლის აღწერიდანაა ციტატა და მეცხრე – გრიგოლ ლორთქიფანიძის აზრია ციტირებული, რომლითაც ბოლშევიკებისაგან წამებუ-ლი სოციალ-დემოკრატი, რუსეთის მეფის ხელისუფლების უკუღმართ პოლი-ტიკას ეხება ქართველობის მიმართ.

რა მივიღეთ? ის, რომ ავტორმა დანაპირები არ შეასრულა და სრუ-ლიადაც არ „წარმოადგინა, თუ როგორ მოიაზრებოდა ქართველი ერის ჩამო-ყალიბება XX საუკუნის პირველი ოცწლეულის ქართული კულტურული და პოლიტიკური ელიტის მიერ“ (გვ. 15).

იქნებ მეორე მიზანდასახულობა მაინც შეასრულა ავტორმა ამ თავში, რომლის შესახებაც ის ნაშრომის „დასკვნაში“ კატეგორიულად აცხადებს: „უარყოფილია XIX საუკუნის II ნახევარში ქართველი ერის ჩამოყალიბების მარქსისტული მოსაზრება და დასაბუთებულია საწინააღმდეგო თვალსაზრისი“.

უნდა მოვძებნოთ სადაა ის, რაც უარყოფილია და ის, სადაც „დასაბუ-თებულია“ ან იქნებ სადმე გამართულად გვითხრას ავტორმა, რა არის ეს „საწინააღმდეგო თვალსაზრისი“.

ამ განცხადების არც ერთი პასუხი ამ თავში და, საერთოდ, ნაშრომშიც არ არის.

ავტორი პირდაპირ არსად გვეუბნება, რომ არ იზიარებს მარქსისტულ თვალსაზრისს ქართველი ერის XIX საუკუნეში ჩამოყალიბების შესახებ. ის წერს: „...მაგრამ იმის თქმა, რომ ქართველი ერის ჩამოყალიბება კაპიტალიზ-მის დამკვიდრების შემდეგ იწყება, რთული სათქმელია“ (გვ. 18).

ამას კიდევ ეშველება, რადგან ჩანს მაინც, რომ ავტორს ეჭვი ეპარება მარქსისტული თვალსაზრისის ობიექტურობაში, თუმცა გამოკვეთილად ვერ ამბობს თავის პოზიციას. არც ამ თავში და მით უფრო ნაშრომში იგი არსად არ „ასაბუთებს“ მარქსისტული კონცეფციის საწინააღმდეგო თვალსაზრისს. ამის მაგივრად ის მხოლოდ იმას ასაბუთებს, რომ „ქართული ერთობის წევ-რებს შორის კავშირი არსებობდა ყოველ ეპოქაში“ და რომ ერთიანობის „აღქმაც“ არსებობდა. ავტორი არსად არ ამბობს, წერს ან ასაბუთებს, რომ

ქართველი ერი XIX საუკუნემდე არსებობდა.

ერთი სიტყვით, პირველი თავი აბსოლუტურად არ პასუხობს თემის დანიშნულებას, მისი შინაარსი არ შეესაბამება ავტორის მიზანდასახულობას, მასში არ არის განხორციელებული პრობლემის ადეკვატური კვლევა.

კი, მაგრამ მაინც რის შესახებაა საუბარი პირველ თავში? მასში განხილულია: პირველი – ერის რაობისა და ერების წარმოშობის შესახებ მარქსისტულ-ლენინური თვალსაზრისი; მეორე – მოყვანილია ციტატები იმის დასადასტურებლად, რომ ქართველთა ერთიანობის შეგნება არსებობდა შუა საუკუნეებში და მესამე – რუსეთის ხელისუფლება მიზანმიმართულად აძლიერებდა ქართველთა შორის დაქსაქსულობა კუთხურობას. ეს ყველაფერი კარგადაა ცნობილი ქართული ისტორიოგრაფიისთვის.

II თავის სათაურია „რეგიონული იდენტობა – ცენტრი და პერიფერია“. ავტორი განმარტავს, რომ მის მიზანს არ წარმოადგენს ქალაქისა და სოფლის ისტორიის „ტრადიციული ფორმით შესწავლა“. მისი მიზანია „მათი როლის წარმოჩენა ეროვნული სახელმწიფოს შენების, თავისუფლების და დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლაში“. „...საინტერესოა, როგორ აღიქვამს და რა დატვირთვას ანიჭებს კულტურული და პოლიტიკური ელიტა ქალაქს და სოფელს 1900-1917 წლებში“. საინტერესოა დასაწყისი და დაპირებაა. მართლაც, ამ კუთხით რომ შეეხედოს რეგიონისა და პერიფერიის როლისა და ადგილისათვის იმ პერიოდის საქართველოსთვის, ქართველი ისტორიკოსებიდან არავინ მახსენდება.

II თავი 12-გვერდიანია, საკითხის დასმა გვერდ-ნახევარს მოიცავს. კვლევითი ნაწილი პერიოდის, ე.ი. XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის კარგად ცნობილი პროცესების ახსნით იწყება. აქ მოულოდნელად ავტორი შუა საუკუნეების ქალაქების ისტორიით ინტერესდება. ავტორი ჩამოთვლის 25 პატივცემული ქართველი ისტორიკოსის გვარს, ვინც კი ამ თემას შეხებია, შემდეგ კვლავ დაკონკრეტებულია აღნიშნულ თავში ავტორის მიზანი. ავტორთან ერთად ჩვენც გავიმეორეთ: „ამჯერად ჩემს მიზანს წარმოადგენს 1900-1917 წლების ქართული გარემოს აღდგენა, რისთვისაც დისერტაციაში განხილულ საკითხებთან ერთად მთლიანი სურათის აღსადგენად და მოვლენების ურთიერთკავშირში განსახილველად ცენტრის და პერიფერიის ანუ ქალაქის და სოფლის ეროვნული იდენტობის დამახასიათებელი ნიშნების გააზრებას და გამოკვეთას თავისუფლებისათვის ბრძოლაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება“ (გვ. 26).

ამის შემდეგ იწყება „§1. ქალაქი“. პარაგრაფს ავტორი ასე იწყებს: „ზოგადად ქალაქის მნიშვნელობა მთლიანად სახელმწიფოს და კონკრეტულად სოფლის განვითარებაზე დიდა“ (26). ამ წინადადებას მწარედ დაფიქრება სჭირდება: იქნებ კორექტურული შეცდომაა? თუ არა, მაშინ გვინდა ვთხოვოთ დისერტანტს (აწ უკვე დოქტორს – დ. შ), განვიმარტოს: როგორ არის ქალაქის მნიშვნელობა სახელმწიფოსაზე დიდი? ეს საკუთარი აზრია თუ იდენტობის რომელიმე თეორეტიკოსის ნაწერებში ამოიკითხა? თუ ასეა, მაშინ უნდა მიუთითოს ავტორი, ვიგნი, გვერდი, რათა ჩვენი სამამულო ისტორიოგრაფია ახალი ფასეული დებულებით გამდიდრდეს.

ამას მოსდევს არანაკლებ საეჭვო ღირებულების მქონე შემდეგი განცხადება, რომ „1900-1917 წლებში საქართველოში ქალაქებს ახალი მნიშვნელობა და დატვირთვა ენიჭება. ის ხდება მთავარი ცენტრი, რომლის საშუალებითაც უნდა მოხდეს სოფლის მოსახლეობასთან დაკავშირება და დაახლოება, ...ამ პერიოდში ქალაქები მთავარი სამრეწველო ცენტრები ხდებიან...“ და ა.შ. ისტორიის თხრობისაგან ისტორია, როგორც მეცნიერება, იმით განსხვავდება, რომ იგი მოითხოვს დებულებებისა და პროცესების გადმოცემის სიზუსტეს. ავტორის დაწერილს რომ დაუჯეროთ, გამოდის, ილია ჭავჭავაძე „ივერიას“ ყვარელში გამოსცემდა. ასე რომ, ავტორს არ ჰგონია ვიცით, მაგრამ წერის დროს დაფიქრებაა საჭირო და აზრის ადეკვატურად გადმოცემა. თბილისი, ქუთაისი და სხვა შედარებით პატარა ქალაქები კარგა ხანია, უკვე იყო ქვეყნისა და რეგიონების მთავარი ცენტრები, ვიდრე 1900 წელი დადგებოდა. ყველაფერი, რაზეც ამ თავში ქალაქებზე წერს ავტორი, ადრე დაიწყო, ხოლო სამრეწველო ცენტრებად უკვე XIX საუკუნის 80-90-იანი წლებიდან იქცა, მაგრამ XX საუკუნის დასაწყისში განვითარების ახალ ფაზას მიაღწია.

ნაშრომში კვლევის მიმდინარეობის ერთადერთი მაჩვენებელი ისაა, რომ ავტორს მოჰყავს ამონაწერები ქართული პრესის ორგანოებიდან. ჯერჯერობით ეს ერთადერთი დადებითი მხარეა ნაშრომისა, მაგრამ რას ასაბუთებენ ეს ამონაწერები? „როგორც დღეისათვის არსებული მასალებიდან ჩანს, განსაკუთრებული დატვირთვა ჰქონდა თბილისსა და ქუთაისს, რომლებიც მთავარი ცენტრები იყვნენ ეროვნული იდეების ქადაგების თვალსაზრისით“ (გვ. 29). აი, ამგვარი პრიმიტიული რეალობის დასასაბუთებლად კრებს ავტორი ამონაწერებს მაშინდელი პრესის ორგანოებიდან, თითქოს ეს ყველაფერი უცნობი იყოს ისტორიოგრაფიისათვის ან საზოგადოებისთვის.

გზადაგზა ავტორი უცნაურ დასკვნებს გვთავაზობს: „საინტერესოა, აღინიშნოს, რომ საუკუნის დასაწყისში თბილისს არ ჰქონდა ის ეროვნული და კულტურული მნიშვნელობა, რაც XX საუკუნის დასაწყისიდან შეიძინა“. ეტყობა, პირველ შემთხვევაში ავტორი XIX საუკუნეს გულისხმობს? ალბათ.

მაინც რას ასაბუთებს ავტორი იმ რვა ციტატით, რომელნიც მას ამოუწერია 1900-ანი წლების ქართული პრესიდან: პირველ ციტატაში საუბარია იმაზე, რომ ქალაქი პროვინციას განვითარების გეზს აძლევს (გვ. 26); მეორეში – რომ ქალაქი ცივილიზაციის გამომხატველია (გვ. 27); მესამეში – რომ აქ იქმნება პროგრესულ-დემოკრატიული მოძრაობა (გვ. 27); მეოთხეში – მრეწველობა და ვაჭრობა ვერ განვითარდება, თუ ქალაქის მცხოვრებელნი უვიცები არიან (გვ. 28); მეხუთეში – ქალაქის განვითარებისათვის საჭიროა სკოლა და განათლება (გვ. 29); მეექვსეში – თბილისის გარეშე საქართველო ვერ გაერთიანდება და განვითარდება (გვ. 29); მეშვიდეში – თბილისს არა-ეროვნული სახე აქვს (გვ. 29); თბილისი ერთადერთი ნამდვილი ცენტრია ქვეყნისა (გვ. 30).

აი, ამ ამონაწერებით მთავრდება იმის კვლევა, რასაც ავტორი მეორე თავის დასაწყისში გვაპირდება: რომ მან უნდა წარმოაჩინოს ქალაქების როლი ეროვნული სახელმწიფოს შენებაში; დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლაში; ან კიდევ, რა როლს ანიჭებდა ქალაქებს „კულტურული და პოლიტიკური ელიტა“. ეს ამონაწერები და 3-4 ფურცელი, სადაც საუბარია ქალაქების მნიშვნელობაზე, სრულიადაც არ არის საკმარისი, რომ დაგვანახოს მაშინდელი საზოგადოებრივი აღქმა ქალაქების შესახებ. ავტორი იწერს ამონარიდებს სტიქიურად, იწერს იქიდან, სადაც, უბრალოდ, ქალაქებზეა საუბარი, არც ავტორებს ასახელებს, არც სტატიების სახელწოდებას, არც მასალის დანიშნულებას და არც იმას, თუ რას ასაბუთებს ესა თუ ის სტატია, რომელი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ჯგუფის პოზიციას გამოხატავს იგი და ა.შ. შედეგად ვიღებთ ციტატების უსისტემო გროვას. ასე პრიმიტიულად არ იყო XX საუკუნის დასაწყისში ვითარება. ქართულ პრესაში მიმდინარეობდა ცხარე და საინტერესო პოლემიკა პოლიტიკურ მხარეებს შორის ქალაქების როლისა და დანიშნულების შესახებ. ავტორი ამ საკითხით უნდა დაინტერესებულყო და, მაგალითად, გაეშუქებინა ნოე ჟორდანიასა და არჩილ ჯორჯაძის კამათი ქალაქების დანიშნულების შესახებ და ამის მსგავსი რეალიები გადმოეცა. მაგრამ მან იმდენად არარეალისტური საკვლევი მიზნები დაისახა, რომ ქალაქებს მეტ ადგილს ვეღარ დაუთმობდა თავის დისერტაციაში. შედე-

გად მივიღეთ რამდენიმე მჭლე ციტირება და ავტორისეული არაფრისმთქმელი, ისედაც საყოველთაოდ ცნობილი პროცესების ცუდად გამეორება და გადმოცემა.

რაც მთავარია, აღნიშნული პარაგრაფი სამეცნიერო-კვლევითი და ანალიტიკური თვალსაზრისით არავითარ ღირებულებას და სიახლეს არ წარმოადგენს, მასში არ არის არც ერთი ახალი დებულება ან აზრი და ეს ხდება არა იმიტომ, რომ პრობლემის მართლაც სერიოზულად შესწავლა შეუძლებელია, არამედ იმიტომ, რომ ოთხი გვერდი პრობლემის წარმოსაჩენად სრულიად არაა საკმარისი.

მაგრამ ავტორმა პრობლემა საკმარისად შესწავლილად მიიჩნია და მეორე საკითხის განხილვაზე გადავიდა შემდეგ პარაგრაფში, რომელსაც ეწოდება „§2. სოფელი“.

შესაძლოა, უნებურად, მაგრამ, ფაქტობრივად კი, ავტორი პირველივე გვერდიდან ცდილობს მცდარი ფორმულირება რეალობად მოგვაჩვენოს: „1900-1921 წლებში ქართული კულტურული და პოლიტიკური ელიტა მთლიანად მიმართულია, ჩართოს სოფელი ეროვნულ პროცესებში...“ (გვ. 31). რაღა გვიჭირდა, ასე რომ მომხდარიყო და ასეთი ერთსულოვანი რომ ყოფილიყო ჩვენი მაშინდელი ელიტა. კარგად რომ იცნობდეს ჩვენი დისერტანტი „ეპოქის გამოწვევებს“, მაშინ დაწერდა, რომ ქართული პოლიტიკური ელიტის ყველაზე გავლენიანი ძალა, სოციალ-დემოკრატია, ცდილობდა სოფლის გლეხობის ჩართვას არა ეროვნულ, არამედ სოციალურ-რევოლუციურ პროცესებში და ამით უპირისპირდებოდა ეროვნულ-პოლიტიკურ ელიტას.

პარაგრაფში თემები კალეიდოსკოპური სიჭრელით ცვლიან ერთმანეთს: ფეოდალიზმი, კაპიტალიზმი, მიწების გამიჯვნა, მრავალფეროვანი წყაროების გამოყენების აუცილებლობა, ნაციონალური იდეები, ისევ მიწის პრობლემა, სწავლა-განათლების საქმე... აქ შეუძლებელია რაიმე ერთი თემის დაფიქსირება, აქ ქაოსია და ერთიანი აზრის გამოტანა შეუძლებელია. 34-ე გვერდზე ავტორი, ეტყობა, შეაწუხა სხვადასხვა თემის ქაოტურმა ცვალებადობამ და, ბუნებრივია, აქ ყველა სტატიას ვერ განვიხილავთო, დაპირებას იძლევა: „აქცენტს გავაკეთებ ძირითად პრობლემებზე და საზოგადოებისათვის საინტერესო მოვლენებზე, რომლებიც აქტუალური იყო აღნიშნულ ეპოქაში და რომლებიც ნათლად გამოხატავენ სოფლის მცხოვრებლების სულისკვეთებას და მოთხოვნებს. ამასთან, მათ აღქმას, როგორც ეროვნული იდეისა, ასევე საზოგადოებრივი საკითხებისა“ (გვ. 34). ამ მეთოდოლოგიურ განცხადებაში ჩანს მთავარი პრობლემა: ავტორი გამოკვეთილად ვერ აკეთებს არჩევანს –

რომელ საკითხზე გაამახვილოს მთავარი ყურადღება. იგი ახსენებს თავის მთავარ მიზანს – სოფლის მცხოვრებლების მიერ აღქმა ეროვნული იდეისა, მაგრამ მასთან ერთად უამრავ სხვა საკითხსაც ჩამოთვლის, რომელთა შესახებაც არ არის საჭირო საუბარი, ამონაწერების გაკეთება, მსჯელობა. მაშინდელ გლახობას, და, ზოგადად, სოფელს იმდენი „აქტუალური“ საკითხი აწუხებდა, რომ ტომები დაიწერება. ეს მეცნიერული კვლევის ელემენტარული მეთოდია და თუ ის დაცული არ იქნა, ნებისმიერი ავტორი სხვადასხვა თემის ისეთ აბლაბუდაში გაებმება, რომ იქიდან ღროდადრო თუ დაიდგენს ხოლმე თავს.

ჩვენს ავტორს სწორედ ასე ემართება, ამ პარაგრაფშიც და ნაშრომშიც. მის მეთოდოლოგიურ ამონაწერში გაელეებული „ეროვნული იდეა“ აქამდე ჩაკარგული იყო „ყველა პრობლემაში“. ამის შემდეგაც ავტორის ყურადღებას იქცევს ქურდობა, რომლის გამოც „მძიმე ვითარებაში“ ყოფილა ზემო ქართლი, მორიგი ამონაწერიც ამ თემას ეხება. გაზეთ „თანამედროვე აზრიდან“. შემდეგი ამონაწერი უკვე სოფლად გავრცელებულ დღეობებს ეხება, რომლებიც, იმავე „თანამედროვე აზრის“ დასკვნით, „ოჯახის გამანადგურებელი“ ყოფილა. ნამდვილად კომპეტენტური დასკვნაა და არა მარტო 1900-იანი წლებისათვის, მაგრამ რა შუაშია და რა კავშირშია ეროვნულ იდენტობასთან ეს ღობე-ყორე? ან იქნებ ის იგულისხმება, რომ იმ დალოცვილ სოფლის დღესასწაულებზე გლახკაცები მამულის სადღეგრძელოსაც აუცილებლად იტყონდნენ.

პარაგრაფის დარჩენილი, ერთ გვერდზე მოყვანილი ციტატა კლასობრივ ბრძოლას ეხება, რის გამოც სოციალ-დემოკრატიული „თანამედროვე აზრი“ კმაყოფილებას ვერ მაღავეს, რადგან სოციალური დიფერენციაცია ღრმავდება (გვ. 35).

რა მივიღეთ ამ პარაგრაფში? აღდგა სოფლის გარემო? გავიგეთ თუნდაც ერთი წინადადებით, როგორი იყო სოფლის მოსახლეობის მიერ ეროვნული იდეის აღქმა? რომელი სოციალური ფენებისაგან შედგებოდა სოფლის მოსახლეობა? როგორი დამოკიდებულება ჰქონდათ ერთმანეთთან? რას აკეთებდა სოფლად პრაქტიკულად, როგორც ნაშრომში ლამის ყოველ გვერდზეა ნახსენები, „ქართული კულტურული და პოლიტიკური ელიტა“? ამ და მსგავს კითხვებზე პარაგრაფი პასუხს არ იძლევა და ღუმს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ აღნიშნულ პარაგრაფში არ არის არავითარი სიანლე, დასკვნა, მოვლენის ინტერპრეტაცია, რაც დისერტაციას უნდა განასხვავებდეს ჩვეულებრივი სამაგისტრო ნაშრომისაგან.

რაც შეეხება დასკვნას, რომელიც პარაგრაფის ბოლოშია გაკეთებული და ეხება ორი პერიოდის, 1900-1917 და 1917-1921 წლების მონაკვეთების ერთმანეთისაგან განსხვავებას, ის საერთოდ არაა დაკავშირებული პარაგრაფის შინაარსთან. პარაგრაფში საერთოდ არაა ნახსენები დამოუკიდებელი საქართველო და მით უფრო პირველი რესპუბლიკისდროინდელი სოფელი, მისი პრობლემები და მისი საზოგადოებრივი აღქმა. დასკვნა საერთო ისტორიოგრაფიული ცოდნიდან გამომდინარეობს და არ ეყრდნობა სპეციალურად ჩატარებულ კვლევას. ერთი სიტყვით, ნაშრომში ვერ „აღდგა“ 1900-1921 წლების ვერც სოფელი და ვერც ქალაქი, რომლის მნიშვნელობაც „მოლიანად სახელმწიფოს“ მნიშვნელობაზედაც კი დიდია (26). ამ არცთუ სახარბიელო სურათის შემდეგ გადავიდეთ დისერტაციის ახალ ნაწილზე.

თავი III. სოციალური გარემო 1900-1921 წლებში. §1. გლეხი.

ავტორს აინტერესებს: „რა ცვლილებებს განიცდის მისი (გლეხის – დ. შ.) ღირებულებები. რამდენად აქვს განვითარებული ეროვნულობის შეგნება?“. ავტორი სრულიად სამართლიანად იწუნებს საბჭოთა ისტორიოგრაფიის პროდუქციას გლეხობის შესახებ და თუ ის პასუხს გასცემს თავის მიერ დასმულ კითხვებს, ეს იქნება მართლაც სიახლე, რადგან ამ თემაზე ბევრი წერდა, მაგრამ რას ფიქრობდა ჩვენებური გლეხკაცი საკუთარ სამშობლოზე, ნაკლებად ვიცით.

თუმცა პარაგრაფი უფრო გლეხის შესახებ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის შეხედულებებისა და პოზიციის განხილვას ეხება. დისერტანტს მიაჩნია, რომ XIX საუკუნის პირველი მესამედის „თითქმის ყველა გამოხვლას საფუძვლად ედო არა ეროვნული, არამედ სოციალური და ეკონომიკური მოტივი, თუ არ ჩავთვლით 1832 წლის შეთქმულებას“ (გვ. 40). რაც ნიშნავს, რომ XIX საუკუნის დასაწყისის აჯანყებებს ეროვნული მოტივაცია და მიზნები არ ჰქონიათ. როგორც ვხედავთ, ავტორი განზრახ თუ უნებლიეთ იზიარებს მარქსისტულ-ლენინურ თვალსაზრისს და აქტიურად იმოწმებს საბჭოთა ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლებს (გვ. 40).

ამის შემდეგ, ავტორი უფრო ამახვილებს ყურადღებას სოციალურ საკითხებზე, რომლებსაც სოციალ-დემოკრატიული პარტია მთავარ საზრუნავად მიიჩნევდა. ამონაწერებიც 42-43-ე გვერდებზე ამ თემას ეძღვნება. ჯერჯერობით ეროვნული იდენტობის თემატიკა არ ჩანს და არც გარემოს „აღდგენა“, ხოლო ენთონი სმიტის, ანდერსონისა და ჰობსბაუმის გვარების მაგივრად უფრო საბჭოთა ისტორიკოსების გვარები ფიგურირებენ ნაშრომში. საერთოდ, ეს

ფურცლები უფრო XX საუკუნის 50-60-იანი წლების პარტიული ლიტერატურის პათოსით სუნთქავს, ვიდრე თანამედროვე დასავლური თეორიების გავლენით.

დისერტანტს მიაჩნია, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის ხანაში გლეხის საკითხი კვლავინდებურად აქტუალური იყო და „მთავარი პრობლემა ისევ მიწა და პირადი თავისუფლებაა“ (გვ. 46). არა, იმაში ეჭვს ვერ შევიტანთ, რომ დისერტანტმა იცის ბატონყმობის გაუქმების თარიღი, მაგრამ მას ნამდვილად აქვს მოსაზრების ან მოვლენის ადეკვატურად გადმოცემის პრობლემა. ამ შემთხვევაში ის ისე წერს, თითქოს ნოე ჟორდანიას პრემიერ-მინისტრობის დროს ქართველი გლეხები ყმები იყვნენ და პირადი თავისუფლება არ გააჩნდათ.

პარაგრაფის ბოლო სამი გვერდი პირველი რესპუბლიკის ხანას ეთმობა. განხილული თემები ერთმანეთს ცვლიან: მიწის რეფორმა; ეკონომიკური მდგომარეობა; ჟორდანიას სურვილი გლეხობის სახელმწიფო პროცესებში ჩართვის შესახებ; რამიშვილის მოხსენება, საიდანაც ცხადი ხდება, რომ „გლეხები ეჩვევიან პარტიულ მუშაობას“; „ისინი პირდაპირ აღმერთებენ ნოე ჟორდანიას, ჩხეიძეს და წერეთელს“. ამონაწერები საინტერესოა, მაგრამ სხვა თემისთვის უფრო კარგი გამოსაყენებელია და ნაკლებად ეროვნული იდენტობის თემატიკისათვის. ფურცლები ივსება სოციალ-დემოკრატიული მმართველი პარტიის საგლეხო პოლიტიკის განხილვით. თუ მკითხველს ეს თემატიკა აინტერესებს, მას ხომ შეუძლია შოთა ვადაჭკორიას ფუნდამენტური მონოგრაფია წაიკითხოს (იხ., მისი: ქართული სოციალ-დემოკრატია 1917-1921 წლებში. თბ., 2001).

პარაგრაფსა და, საერთოდ, ნაშრომში ხშირად გვხვდება მცდარი, არაკომპეტენტური, ფაქტობრივი შეცდომების შემცველი ფორმულირებები. მაგ., 39-ე გვერდზე ვკითხულობთ, რომ თითქოს „ქართული სოციალ-დემოკრატია თავიდან, ანუ მოღვაწეობის საწყის ეტაპზე ანტიქართულ პოზიციაზე იდგა...“ დისერტანტს ვკითხებით: მხოლოდ საწყის ეტაპზე? იგი ხომ თვითვე გვიწერს, რომ სოციალ-დემოკრატამ პოზიცია შეიცვალა „განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც 1918 წელს...“ რა გამოდის?! საწყის ეტაპზე კი არა, მთელი 25 წლის განმავლობაში ქართულ სოციალ-დემოკრატიას 1890-იანი წლებიდან 1917 წლამდე ანტიეროვნული პოზიცია ჰქონდა და ბოლო ეტაპზე განიცადა ნაციონალიზაცია, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფლების სათავეში აღმოჩნდა.

რაც მთავარია, ეს თავიც უფრო სხვათა მიერ, ძირითადად კი სოციალ-დემოკრატების მიერ, გლეხობის შესახებ მოსაზრებებითა და ამონაწერებითაა გავსებული. არსად ჩანს, თვით გლეხები როგორ აღიქვამდნენ ეროვნულ საკითხს. რა ღონის, ხასიათის, ხარისხის ეროვნული იდენტობა ჰქონდათ. ამის შესახებ უამრავი ციტატა დუმს და ეს კი იმას ნიშნავს, რომ კვლევა სულ სხვა გზითაა წარმართული. ამ პარაგრაფში ერთადერთ ციტირებას წავაწყდით, რომელიც გლეხთა მიერ მიმდინარე მოვლენების აღქმას ეხება, მაგრამ ისიც არა ეროვნულ იდენტობას. აქ ლაპარაკია გლეხთა დამოკიდებულებაზე მენშევიკებისა და „ბალშევიკების“ მიმართ (გვ. 48).

პარაგრაფის დასკვნაც, ჩვეულებრივ, უცნაურია. ის კვლევის შედეგებს კი არ ეხება, არამედ იმას, თუ როგორ უნდა განხორციელდეს კვლევა. დისერტანტი თითქოს სხვებს აძლევს დარიგებას, რა და როგორ უნდა იკვლიონ. მოვეუსმინოთ: „ამდენად, 1. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, საქართველოს ისტორიის სრულყოფილად და დეტალურად შესასწავლად აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენს სხვადასხვა სოციალური ფენების ცნობიერების შეფასება და მათი დამოკიდებულება ეროვნულ, სოციალურ, პოლიტიკურ, სახელმწიფოებრივ საკითხებთან დაკავშირებით, 2. 1900-1921 წლების სხვადასხვა მოვლენების გასათვალისწინებლად ეპოქის გამოწვევები და საზოგადოების ცნობიერების ცვლილება“ და ა.შ. გასაოცარია, მაგრამ არც პირველ და არც მეორე საკითხზე პარაგრაფში არაფერია თქმული.

დავასკვნით, რომ პარაგრაფის შინაარსი და კვლევა არ პასუხობს ძირითად თემატიკას. მასში ერთი სიტყვაც არაა თქმული გლეხის ეროვნულ-იდენტობრივი ღირებულებების შესახებ: რა ადგილი ეკავა მის ცნობიერებაში სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის, ეროვნული თავისუფლების პრობლემას; პარაგრაფი ძირითადად გადმოგვცემს ქართულ ისტორიოგრაფიაში კარგად ცნობილ სოციალ-დემოკრატიულ პოზიციებს და ნაწილობრივ ინტელიგენციის შეხედულებებს გლეხობის ყოფა-ცხოვრების შესახებ. განა არ არის ნამუშევარი?! პრობლემაც სწორედ ისაა, რომ დისერტანტმა საკმაოდ ბევრი იმუშავა, პრესაც დაამუშავა, 19 ციტატაც მოიყვანა პრესიდან და საარქივო მასალებიდან, მაგრამ მისი მონაპოვარი, გამოძეურებული ამონაწერები სხვა თემატიკას ეხება და არა ეროვნულ იდენტობას, გლეხკაცის ეროვნულ აღქმებს.

„§2. პროლეტარიც“ ისტორიის სიღრმიდან, ყირიმის ომისა და ბატონყმობის გაუქმების დროიდან იწყება. ისევ კაპიტალიზმის განვითარების, პროლეტარიატის წარმოქმნის პროცესს გავდივართ, ისევ „ახალი მოთხოვნები და

გამოწვევები დაღა დღის წესრიგში“ (გვ. 51). 52-ე გვერდზე კვლავ უცოლი-ნრობის რეციდივა იჩინა თავი: პროკლამაციები საქართველოშიც ვრცელდებოდა „ქართული სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მეშვეობით“. გავასწავნებთ ავტორს, რომ 1918 წლის 19 ნოემბრამდე, ჟორდანიასა და მისი ამხანაგების დაბალი ეროვნული იდენტობის ხარისხის წყალობით დამოუკიდებელი ქართული სოციალ-დემოკრატიული პარტია არ არსებობდა. არსებობდა მხოლოდ „რსდმპ“ და მისი შემადგენელი ნაწილი – საქართველოს ადგილობრივი სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციები.

შემდეგ საუბარია: სოციალ-დემოკრატებზე, პროლეტარულ სოციალიზმზე, რევოლუციაზე, ციტირებებიც შესაბამისია. ავტორი თავისი დისერტაცია-ნად თანდათან ეხვევა მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიური ტერმინებისა და დოქტრინების ქსელში, სადაც აღარც ეროვნულ-იდენტური თემატიკა ჩანს და აღარც დისერტაციის მიზანი. მის ნაცვლადაა: ტერმინ „პროლეტარის“ მარქსისტული დეფინიციები (გვ. 52-53), კერძო საკუთრების უარყოფა; სოციალიზმის გამარჯვება; ამას მოსდევს პროლეტარიატის ჰეგემონობის ლენინური ლოზუნგის ციტირება; მერე 1959 წელს გამოცემული ძველისძველი საბჭოთა ავტორის, კ. დოლიძის წიგნიდანაა ციტირება. საბოლოოდ იკვეთება სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის პრიორიტეტული გაშუქება, რამაც ჩვენს ავტორს სრულიად გადაავიწყა დასავლელი იდენტოლოგები და საბჭოთა მარქსისტ-ლენინელ ავტორებამდე მიიყვანა: აქვეა მეორე, უფრო მოზრდილი ციტატა კ. დოლიძის ზემოაღნიშნული წიგნიდან, შთაბეჭდავი სათაურით: „ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონობის საკითხისათვის“.

ნაშრომის ეს ნაწილი აღარაფრით განსხვავდება 1950-1960-იანი წლების საბჭოთა პარტიული ლიტერატურისაგან. 56-ე გვერდზე ნაშრომში ციტირებულა ამ პერიოდის ძველნაცნობი ლენინური თეზისი: „ამ ორი რევოლუციის შუალედში ბოლშევიკების პარტიამ გასწია დიდი მუშაობა იმისათვის, რომ ფართო დემოკრატიულ მასებს აეთვისებინათ პირველი რევოლუციის გაკვეთილები“. ამ ფურცლებზე ყველაზე მეტჯერ დამოწმებულ ავტორ-ავტორიტეტად გვევლინება ზემოაღნიშნული კარლო დოლიძე, რომლის მორიგ ციტირებასაც აქ აღარ მოვიყვანთ (გვ. 57). საერთოდ, კარლო დოლიძის მივიწყებულმა პერსონამ და წიგნმა ნამდვილ უკვდავყოფას მიაღწია დისერტაციაში და მეოთხე ციტატას სახით დამკვიდრდა იმავე 57-ე გვერდზე. ასეთი პატივი დისერტაციაში იშვიათად თუ ერგო რომელიმე სხვა ავტორს.

განვავრდომთ ჩვენი უხალისოდ ქცეული საქმე. ეროვნულ თემატიკაზე მხოლოდ რამდენიმეგან გვხვდება საუბარი, პირველად 59-ე გვერდზე, როცა საკითხი ეხება რუსეთსა და საქართველოში მუშათა შორის არსებულ ეროვნულ სხვაობას და მეორეგან 63-ე გვერდზე მოყვანილ ამონაწერებში, როცა მუშები გარკვეულ ეროვნებას აკუთვნებენ თავს. აქაც ავტორი არ განმარტავს, რომ ციტირებული გაზეთები „საქართველო“ და „შრომა“ – სოციალისტ-ფედერალისტებს ეკუთვნოდათ. მკითხველს ისინი სოციალ-დემოკრატიებისა ეგონება, რადგან კონტექსტის მიხედვით სოციალ-დემოკრატებზეა საუბარი.

პარაგრაფის უკანასკნელ გვერდებზე იწყება საუბარი პირველი რესპუბლიკის ხანაზე, როცა „სოციალ-დემოკრატებმა შეცვალეს თავიანთი პროგრამა“ ეროვნულ სფეროში. მაგრამ ამის დასადასტურებლად ავტორს მოჰყავს ამონაწერი 1920 წლის გაზეთ „სახალხო საქმიდან“. აქაც ავტორს უნდა მიეთითებინა, რომ „სახალხო საქმე“ სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიული გაზეთი იყო და არა სოციალ-დემოკრატებისა, როგორც მკითხველს შეიძლება ეგონოს, რადგან კონტექსტის მიხედვით კვლავ სოციალ-დემოკრატებზეა საუბარი.

ყოველ შემთხვევაში, მაინც უნდა აღვნიშნოთ სასიკეთო ტენდენცია, რომ პარაგრაფის დასასრულს ნაშრომის შინაარსი ოდნავ მაინც მიუახლოვდა ეროვნულ თემატიკას, სოციალ-დემოკრატების ეროვნულ ტრანსფორმაციას და მსგავს საკითხებს. დაასკვნის კიდევ ავტორი, რომ „აქედან მოყოლებული უფრო მეტი ყურადღება ექცევა მუშების ეროვნული თვითშეგნების ამადლებას“ (გვ. 66). აი, რისთვის უნდა მიექცია დისერტანტს ყურადღება პარაგრაფის პირველი შვიდი ფურცლის გვერდებზე. კერძოდ, მას უნდა განსენებოდა, რომ 1900-1917 წლების პერიოდში ქართული სოციალ-დემოკრატიის რიგებში იყვნენ ეროვნული მიმართულების მოღვაწეებიც, იყო შესაბამისი პრესაც და იყო შესაბამისი ეროვნული მიმართულების ფრაქციებიც.

დავასკვნით: პარაგრაფ „პროლეტარში“ უმეტესწილად საუბარია სოციალ-დემოკრატიულ მოძრაობაზე, ორგანიზაციებზე, მათ სოციალურ მიზნებზე, მხოლოდ პარაგრაფის დასკვნით ნაწილში, 64-69-ე გვერდებზეა საუბარი ეროვნულ თემატიკაზე (ფრაგმენტულად 59-ე გვერდზეც), რომელიც 1918-1921 წლების პერიოდს ეხება. თემატიკის ამგვარი განაწილება და ბალანსი აშკარად არაა საკმარისი, რომ აღნიშნული პარაგრაფი ეროვნული იდენტობისადმი მიძღვნილი დისერტაციის ნაწილად მივიჩნიოთ. პარაგრაფში საერთოდ არაა ნახსენები და ნაჩვენები თვით ქართველი მუშა-პროლეტარის ეროვნული ღირებულებები, აღქმები, მრავალრიცხოვანი ციტატებიდან ერთიც

არ ეხება ქართველი მუშის ეროვნულ შეხედულებებს, რაც დისერტაციის მთავარ მიზანსა და დანიშნულებას წარმოადგენს. ეს პარაგრაფი მხოლოდ ქართული სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობისა და შემდეგ ხელისუფლების ისტორიის ეპიზოდებს ეხება.

დისერტანტს უნდა შეესწავლა ქართველი მუშა-პროლეტარის ეროვნული შეხედულებები, ღირებულებები – ეს იქნებოდა მართლაც სიახლე და ნაშრომიც საინტერესო სახეს მიიღებდა. ამ სახით აღნიშნული პარაგრაფი, ისევე როგორც წინამდებარე ნაწილები, რამდენიმე თემატიკის ფრაგმენტების უწყესრიგო კრებულს წარმოადგენს, სერიოზული, მრავალრიცხოვანი შეცდომების, ფორმულირებების, მარქსისტულ-ლენინური დოგმების რეციდივების თანხლებით, რომელთა შორის ოაზისებივით გვხვდება საინტერესო ამონაწერები იმდროინდელი უძლიერესი ქართული პრესიდან, რომელნიც დისერტაციის კვლევით ნაწილს კი არ წარმოადგენს, არამედ სხვადასხვა თემატიკის სა-დისერტაციო მასალებს.

8 ფურცლიანი „**წ. ჯარისკაცი**“ უნიკალურია დისერტაციის წინაგანხილული ნაწილებისაგან განსხვავებით – ის დისერტაბელურია, ე.ი. დისერტაციის თემატიკას პასუხობს. საუბარია პირველი რესპუბლიკის პერიოდის ქართველი ჯარისკაცის ეროვნული ცნობიერების, განწყობის შესახებ. ამონაწერებიც შესაბამისია, მაგ., გენერალ გიორგი კვინიტაძის შეფასებები ქართველი ჯარისკაცების ფსიქოლოგიური განწყობის, ბრძოლისუნარიანობის შესახებ (გვ. 73) და სხვ. დისერტაციაში საუბარია ჯარისკაცებში გავრცელებული ღებურტირული ფსიქოლოგიის, სხვა მანკიერებების შესახებ, საიდანაც გამომდინარეობდა ხელისუფლების ამოცანა – ეროვნული თვითშეგნების გაძლიერება არმიაში, „თითოეულ მხედარში სამშობლოსადმი სიყვარულის“ ჩანერგვა (გვ. 76).

პარაგრაფში მოძიებულია საინტერესო და ადეკვატური მასალები, მაგ., დამფუძნებელი კრების გადაწყვეტილება ორი სამხედრო სკოლის შექმნის შესახებ; ინსტრუქტორების ინსტიტუტის ორგანიზება, მასწავლებლების მიმაგრება ჯარისკაცებთან, ბიბლიოთეკების გახსნა, საქართველოს ისტორიის, ლიტერატურის სწავლება და სხვ. ყოველივე ამის შესახებ მოძიებულია საარქივო და პრესის მასალები. სხვა ნაწილებისაგან სრულიად განსხვავებულ ამ პარაგრაფში განხილული საკითხები პირდაპირ პასუხობენ დისერტაციის დანიშნულებას: ჯარისკაცთა სწავლება, წერა-კითხვა მშობლიურ ენაზე, პატრიოტული აღზრდა, დასკვნაც ავტორისა ადეკვატურია: ხელისუფლება ცდი-

ლობდა შეექმნა ბრძოლისუნარიანი არმია, ჯარისკაცში აქმაღლებინა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი თვითშეგნება, მაგრამ საამისოდ სამი წელი არასაკმარისი აღმოჩნდა (გვ. 84).

შენიშვნები ამ პარაგრაფის მიმართაც გვაქვს, მაგ., აქაც გვხვდება არარსებული „ქართული სოციალ-დემოკრატიული პარტია (გვ. 71); აქაცაა ბუნდოვანი წინადადებები; აქაცაა ბევრი საუბარი სოციალ-დემოკრატიულ მოძრაობაზე. ერთ მთავარს მაინც აღვნიშნავთ: ამ პარაგრაფში, ხელისუფლების მიერ გატარებული ღონისძიებების გარდა, ბევრად მეტი ყურადღება უნდა დათმობოდა თვით ჯარისკაცთა განწყობის გამომხატველ შეხედულებებს, მათ ეროვნულ ღირებულებებს, მათ დამოკიდებულებას ეროვნული საკითხის, სახელმწიფოს, დამოუკიდებლობის მიმართ. გაუგებარია, რატომ არიდებს თავს დისერტანტი იმას, რაც დისერტაციის მთავარ დანიშნულებას წარმოადგენს. ამ შემთხვევაში ხომ მას „ჯარისკაცის ცნობიერება“ უნდა შეესწავლა. ამის შესახებ პარაგრაფში ერთი ამონაწერიც არ არის.

არ გვინდა დადებითი განწყობა ამ პარაგრაფის მიმართ დავარდვიით და უნდა აღვნიშნოთ, რომ ნაშრომის ეს ნაწილი მაინც პასუხობს დისერტაციის თემატიკას. მხოლოდ ისაა დასაღვენი, თუ რამ გამოიწვია, რომ ამ ნაწილში დისერტანტმა ნაწილობრივ მაინც შეძლო ადეკვატური კვლევის განხორციელება, რასაც ის ვერ ახერხებდა დისერტაციის წინა ნაწილებში.

„§4. სამღველოება“ მორიგი დაპირებით იწყება: „მაგრამ არსად არ გვხვდება ცნობები იმის შესახებ, თუ როგორ აღიქვამდა საკუთარ თავს სამღველოება 1900-1921 წლებში და რა განაპირობებდა იმ ცვალებად და არაერთგვაროვან დამოკიდებულებას საზოგადოების მხრიდან მათი მისამართით“ (გვ. 85).

ამის ნაცვლად პარაგრაფში შემდეგ თემებზეა საუბარი: დედაენაზე სწავლების საჭიროება; სამღველოების ორგანოს გაზეთ „სიტყვის“ გამოსვლა-პროგრამა; ქართული სამღველოების მძიმე მდგომარეობა; ავტოკეფალიის-ტური მოძრაობა; ანტონ II; ნაციონალური სიმბოლოების რუსიფიკაცია... მხოლოდ 89-ე გვერდიდან იცვლება ვითარება, პარაგრაფი „თავის თავს“ უბრუნდება და ენისა და ეროვნული ცნობიერების დაცვის შესახებ იწყებს საუბარს. პარაგრაფში მოყვანილი 16 ციტატიდან ექვსი დისერტაციის თემატიკას ეხება: ქართველი მღველომსახურების ცდები, ებრძოლათ ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის, ქართული ენის სწავლების გაძლიერებისათვის, მშობლიურ ენაზე საეკლესიო ლიტერატურის შექმნისათვის და სხვ.

ახლა დავსვათ კითხვა: რას გვაძლევს წინამდებარე პარაგრაფი? ესაა კარგად ცნობილი მოვლენების ფრაგმენტული ჩამოთვლა-კონსტატაცია. ერთადერთი სიახლე ეს არის პრესაში მოძიებული ახალი ამონაწერები, რომლებითაც ძველი დებულებებია ხელახლა დასაბუთებული. იქნებ ესაა ავტორისეული ე.წ. „კომპლექსური ანალიზი“? ამ ნაშრომის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, კომპლექსური ანალიზი არის სხვადასხვა კარგად შესწავლილი საკითხის, თემის შესახებ 15-დან 20-მდე ფრაგმენტის ციტირება 1900-იანი წლების უმდიდრესი პრესიდან, რომელიც ნებისმიერი თემის შესახებ მასალას უხვად მოგაწვდით, მაგალითად, იმის შესახებაც, თუ როგორ მიმდინარეობდა აფრიკაში მარტორქებზე ნადირობა.

დისერტაციის 94-ე გვერდზე სიტყვებით: – „ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს თავადაზნაურთა ცნობიერების და ფუნქციების ცვლილებების შეფასება და გათვალისწინება“, – იწყება „§5. თავადაზნაურობა“. მართალს ბრძანებს ავტორი, რომ სპეციალური ნაშრომი ამ საკითხზე არ არსებობს, ე.ი. საბჭოთა ისტორიკოსები არ დაინტერესებულან, რომ შეექმნათ ასეთი მონოგრაფია: „ქართველი თავადაზნაურობა ამა და ამ წლებში“. მაგრამ მონაცემები ბლომადაა სპეციალურ ლიტერატურაში. ამიტომ ის, რაზედაც წინამდებარე პარაგრაფშია საუბარი – ქართველ თავადაზნაურობაზე, ესეც კარგად ცნობილი ინფორმაციის ჩვეული კონსპექტირებაა: რუსეთის გაბატონების შემდეგ ქართველი თავადაზნაურობის როლის დაკარგვა; უფლებების დაკარგვა; საკრებულოს შექმნა (გვ. 96-97); ამ პროცესების რამდენიმეჯერ გაძიება; ანტირუსული გამოსვლები; ბატონყმობის გაუქმება და თავადაზნაურობა „ახალი გამოწვევის“ წინაშე...

უკვე 99-ე გვერდზე ვართ და ძლივს მოვალწიეთ XX საუკუნის დასაწყისამდე, ხუთი ფურცელი ისე დაიკარგა, რომ ნაშრომი მთავარ თემას არ შეხებია. 1900-იანი წლები თავადაზნაურობის ეკონომიკური მდგომარეობის განხილვით იწყება, ხოლო ვრცელი ამონაწერი „ცისკრიდან“ ისევ XIX საუკუნის თავადაზნაურულ „ნაციონალურ მოძრაობას“ განმარტავს სოციალ-დემოკრატიული პოზიციიდან, რადგან „ცისკარი“ სოციალ-დემოკრატიული ორგანოა, თუმცა ნაშრომში ეს არაა მითითებული.

შეცდომაა განცხადება იმისა, რომ „1900 წლიდან ბეჭდურ მედიაში თავადაზნაურობის აშკარა კრიტიკა იწყება“ (გვ. 100). თავადაზნაურობის, როგორც წოდების, კრიტიკა ჯერ კიდევ ქართველმა ხალხოსნებმა დაიწყეს XIX საუკუნის 80-იან წლებში, ხოლო ქართველმა სოციალ-დემოკრატმა „მე-

სამე დასელებმა“ 1894-1895 წლებიდან გაზეთ „კვალის“ ფურცლებიდან გააფორებით შეუტეეს თავადაზნაურობასაც, ბურჟუაზიასაც და მათ ინტელიგენციაც მიაყოლეს. ესეც ქრესტომათიული ანაბანაა, რასაც მაგისტრატურის წლებში სწავლობენ მომავალი ისტორიკოსები.

შემდეგი ამონაწერებიც თავადაზნაურობის საზოგადოებრივ მდგომარეობას, როლს და ადგილს არკვევს და არა მის ეროვნულ ღირებულებებს. არ ვიცით, რას გულისხმობს ავტორი „საზოგადოებრივ აღქმებში“, მაგრამ ეს ამონაწერები უმეტესწილად პოლიტიკურ პარტიებს ეკუთვნით: „ცნობის ფურცელი“ და „სახალხო გაზეთი“ ფედერალისტებისაა, „კვალი“ სოციალ-დემოკრატებისა (100-102 გვერდები). თუ პოლიტიკური პარტიების „აღქმები“ ნიშნავს საზოგადოებრივ აღქმებს, განა ეს პრობლემა, ე.ი. პოლიტიკური პარტიების პოზიციები საქართველოს სოციალური ფენების შესახებ, არაა შესწავლილი ქართულ ისტორიოგრაფიაში, კერძოდ, ვ. გურულის, ო. ჯანელიძის, დ. შველიძის ნაშრომებში? წინამდებარე დისერტაციაში კი ციტირებათა აბსოლუტური უმრავლესობა სწორედ პოლიტიკური პარტიების პრესიდანაა ამოწერილი ისე, რომ ავტორი თითქმის არასოდეს უთითებს გაზეთების პარტიულ კუთვნილებას.

გაუგებარია, რაზე დაყრდნობით აკეთებს ავტორი საკვლევი პერიოდის რეალობის სრულიად საწინააღმდეგო არაადეკვატურ დებულებებს: „1900-1917 წლებში, – წერს ის, – მიმდინარეობდა ბრძოლა არა მხოლოდ რუსეთის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ, რაც პირველ რიგში კულტურით, განათლებით ბრძოლას გულისხმობდა...“ (გვ. 102). არ არის სწორი: ქართული საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ შეიარაღებულ ბრძოლას აწარმოებდა და ამ რეალობის დასადასტურებლად ფაქტების მოყვანა მგონი საჭირო არაა, ალბათ, ავტორს უკვე გაახსენდა 1905-1907 წლების რევოლუცია და არა მარტო ის. გარდა ამისა, რევოლუციური ბრძოლა, გარდა შეიარაღებული ბრძოლისა, გულისხმობს გაფიცვებს, დემონსტრაციებს, ბოიკოტს და ათას სხვა საშუალებას, რაც სცილდება მხოლოდ „კულტურით, განათლებით ბრძოლის“ ჩარჩოებს.

ასევე სრული აბსურდია განცხადება, თითქოს ქართველ თავადაზნაურობას „ძველი დროის დაბრუნება მხოლოდ იმიტომ სურდა, რომ აღედგინა ის გავლენა და პრივილეგიები, რაც საუკუნეების მანძილზე გააჩნდა“ (გვ. 102). დისერტანტს მივმართავთ: არა, 1900-იანი წლების ჩვენებური თავადაზნაურობა ისეთი ბრიყვიც არ უნდა გვეგონოს, თითქოს მას უნდოდა ერეკლე

მეორისდროინდელი პატივი, სათავადოებისა და ბატონყმობის დაბრუნება. მაშინდელი თავადაზნაურობა ბევრად უფრო რეალისტური იყო, ვიდრე წინამდებარე დისერტაციის აღნიშნული წინადადება გულისხმობს (გვ. 102).

დაბოლოს, პარაგრაფის ბოლო გვერდზე ავტორს ახსენდება, რომ დამოუკიდებელი საქართველოსდროინდელ თავადაზნაურობაზეც უნდა ითქვას ორიოდ სიტყვა მაინც და ერთადერთი ამონაწერით გაზ. „ერთობიდან“ ამ ხანასაც ეხდება ხარკი. პარაგრაფის ბოლოს კიდევ ერთხელაა გამეორებული თეზისი, რომ განსახილველ პერიოდში თავადაზნაურობა აღარ წარმოადგენდა ძველებური სიძლიერის მქონე წოდებას და რომ „წარმოდგენილმა მასალამ საინტერესო დასკვნების გამოტანის საშუალება მოგვცა“ (გვ. 103).

ჩვენც გავაკეთოთ დასკვნა: ავტორმა უნებურად მართალი იქცა, რომ პარაგრაფს „წარმოდგენილი მასალის“ სტატუსი მიანიჭა. მართლაც, აქაა მხოლოდ ამონარიდები, ამონაწერები, ციტირებები, რომელნიც „მასალებია“. წინამდებარე პარაგრაფშიც და წინა პარაგრაფებშიც მხოლოდ ეს ამონაწერებია ღირებული, რომლებიც დისერტაციის დანიშნულებას არ პასუხობს, მაგრამ სხვადასხვა თემისათვის „მასალის“ მნიშვნელობა შეუძლიათ გასწონ.

რაც შეეხება პარაგრაფს, მისი შინაარსი საერთოდ არ პასუხობს დისერტაციის მთავარ მიზნებს: მასში არაა ნაჩვენები ქართველი თავადაზნაურობის წარმოდგენელთა შეხედულებები, პოზიციები, მსოფლმხედველობა, მათი ეროვნული იდენტობა, ეროვნული ღირებულებები და ა.შ. ამონაწერები ეხება პოლიტიკური პარტიების ორგანოების მიერ გამოთქმულ პოზიციებს, შეხედულებებს. პარაგრაფში საერთოდ არ ჩანს ქართველი თავადაზნაურობის დამოკიდებულება მიმდინარე პროცესებისადმი, ეროვნული მოძრაობისადმი, სახელმწიფოებრიობისადმი, ეროვნული მახასიათებლებისადმი და ა.შ. ტექსტი შეიცავს მრავალრიცხოვან ფაქტობრივ და აზრობრივ შეცდომას და დებულებას.

„წნ. ბურჟუაზია“. რადგან გადავწყვიტეთ, რომ ჩვენს კრიტიკულ გამოხმაურებას გარკვეულწილად მეთოდოლოგიური დანიშნულებაც მივანიჭოთ, დეტალურად განვიხილოთ წინამდებარე პარაგრაფიც. პასუხი გავცეთ კითხვას: რა უნდა იყოს განხილული და რის შესახებაა საუბარი მასში. დისერტაციის სახელწოდებიდან და შესავლიდან გამომდინარე, ნაშრომში, კერძოდ კი ამ პარაგრაფში, შესწავლილი უნდა იყოს: როგორი დამოკიდებულება ჰქონდა ბურჟუაზიას ეროვნული ღირებულებების, იდენტობრივი მახასიათებლების მიმართ (ენა, სამშობლო, ტერიტორია, ქრისტიანობა, ტრადიციები, ავტონომია, დამოუკიდებლობა...) ამ თემებს უნდა დასტრიალებდეს ბეჭდურ მედიაში

მოძიებული მასალა. სხვა ყველაფერი, რაც ამ თემატიკას არ ეხება, დისერტაციას არ მიეკუთვნება. ის ცრუმასალაა, რომელიც სპეკულატიურად ავსებს ცარიელ ფურცლებს. ახლა ვნახოთ, რის შესახებაა საუბარი წინამდებარე პარაგრაფში.

მსჯელობა იწყება ბატონყმობის გაუქმებით. ეროვნული სახელმწიფოების ჩამოყალიბებით და, როგორც ჩანს, ევროპაში კაპიტალიზმის დამკვიდრებით XIX საუკუნის მეორე ნახევარში. ამჯერად საქართველოში, რომელსაც „უპრობლემოდ“ არ ჩაუვლია. აქ გვხვდება გვარიანად ბუნდოვანი წინადადება, რომელიც არაფრით არ უკავშირდება კონტექსტს. უნდა მთლიანად მოვიყვანოთ, რათა მკითხველმაც გაიაროს ის ინტელექტუალური ტანჯვის გზა, რაც ჩვენ გავიარეთ და რაც წინ გველოდება.

„გარდა იმისა, რომ XIX საუკუნის დასაწყისის საქართველო რუსეთის იმპერიის დამპყრობლური პოლიტიკის შედეგად მის დაქვემდებარებაში შესვლით შეხვდა და ჯერ კიდევ ვერ გამოსულიყო ქართველობა საიმპერატორო კარის რუსიფიკატორული ქმედებების უკიდურესი ფორმების გააზრებიდან, რაც ეროვნული სიმბოლოების: საკუთარი ტერიტორიის, ქართული ენის, ქრისტიანობის დაკარგვა-გაუქმებაში გამოიხატებოდა, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან შეცვლას იწყებს ფეოდალურ სისტემაზე აგებული მოდელი და საქართველო ახალი გამოწვევების წინაშე დგება“ (გვ. 104). წინადადებიდან ვიგებთ, რომ „ქრისტიანობის დაკარგვა-გაუქმებასთან“ ერთად ნაშრომში ბატონყმობის გაუქმება და ფეოდალიზმის გადაშენება უარყოფით მოვლენებადაა აღქმული, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ, სადაც კაპიტალიზმის ათვალწუნება უფრო მკვეთრადაა დაფიქსირებული.

პირველი ამონაწერები (გვ. 105-106) ფედერალისტური „საქართველოდან“, ფილიპე მახარაძის რედაქტორობით გამოძავალი „მოგზაურიდან“, სოციალ-დემოკრატიული „კვალიდან“ და „ახალი კვალიდან“, ანარქისტული „მუშიდან“ ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის არც თუ ტკბილ ურთიერთობას ეხება. ჩვენ სპეციალურად ვუთითებთ გაზეთების პარტიულ კუთვნილებას, რადგან დისერტაციაში ისინი ყოველთვის ანონიმურნი არიან და არც გამოყენებული ციტირებების ავტორები არსად სახელდებიან, გარდა მცირე გამონაკლისისა. რატომ?

108-ე გვერდზე სოციალისტ-ფედერალისტები ჩნდებიან დისერტაციაში და ბურჟუაზიას უკავშირებენ ეროვნული თავისუფლების იდეას, რითაც მკრთალად მაინც ეხმაურებიან ეროვნულ თემატიკას, მაგრამ ეს ფრაგმენტი.

შემდეგი ამონაწერების უმრავლესობაც ბურჟუაზიის როლისა და ადგილის შესახებ სოციალ-დემოკრატიულ პოზიციას აფიქსირებს, რომელთა მიხედვითაც ამ კლასს სურს „საკუთარი სახელმწიფო“ თავისივე ინტერესების გამო, რათა მოიპოვოს ბაზარი ან დაუპირისპირდეს უცხოურ ბურჟუაზიას. ეს ხომ ცნობილი მარქსისტული მიდგომებია.

აღნიშნული მარქსისტული პოზიციებიდან გამონაკლისია ციტირება ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულების ჟურნალ „კლდიდან“ (გვ. 111) და „სახალხო საქმიდან“, რომლებშიც ქართული ბურჟუაზიის ეროვნულ ინტერესებზეა საუბარი. აღარ გავიმეორებთ ტრადიციულ ბრალდებას, რომ პარაგრაფში სხვა ოპონენტური პოლიტიკური ჯგუფების, უმთავრესად სოციალ-დემოკრატებისა და ნაწილობრივ სოციალისტ-ფედერალისტების პოზიციებია ამოწერილი ბურჟუაზიის შესახებ, გარდა რამდენიმე გამონაკლისა 111-112-ე გვერდებზე. რაც მთავარია, ჩვენთვის უცნობი დარჩა მთავარი საკითხი: ვინ იყვნენ ქართული ბურჟუაზიის წარმომადგენლები, რას ფიქრობდნენ ისინი ეროვნული ღირებულებების შესახებ და რა პოზიციები გააჩნდათ მის მიმართ; რა დამოკიდებულება ჰქონდათ მათ მიმდინარე ეროვნული მოძრაობისადმი, როგორ უყურებდნენ ისინი ისტორიულ წარსულს, ტრადიციებს, რელიგიას, ეკონომიკას, უცხო ბურჟუაზიას და ა.შ. იმ ერთი ამონაწერით კი არ უნდა დაკმაყოფილებულიყო დისერტანტი ჟურნალ „კლდიდან“, არამედ მას სწორედ ეს ჟურნალი და გაზეთი „საქართველო“ უნდა შეესწავლა და იქიდან ამოეკრიფა ქართული ბურჟუაზიის მსოფლმხედველობრივი ავლა-დიდება. ერთი სიტყვით, დისერტანტმა ამ პარაგრაფშიც საკმაოდ გამრჯედ იმუშავა, ამოიწერა მრავლად ციტატები, მაგრამ არა საკუთარ, არამედ სხვის ყანაში. ამონაწერები სხვა თემატიკას ეკუთვნის და მას აქაც საკუთარი დისერტაციისათვის არაფერი შეუმატებია.

რაც შეეხება პირველი რესპუბლიკის ხანას, მას ნაშრომში უმცირესი ადგილი, ერთი-ორი ციტატა ეძღვნება ხოლმე. ამ პარაგრაფში კი მას 11 ციტირებიდან ერთიც არ ერგო, თითქოს ქართულ ბურჟუაზიას დამოუკიდებელ საქართველოში არსებობა შეეწყვიტოს. სამაგიეროდ. პარაგრაფი მთავრდება საბჭოთა ისტორიკოს ე. ახობაძის 1965 წელს გამოცემული წიგნიდან ციტატიით და ამით ასრულებს დისერტანტი გადამწერლობას აღნიშნულ პარაგრაფში.

III თავის უკანასკნელი – მეშვიდე პარაგრაფი „ინტელიგენციას“ ეძღვნება და 4 ფურცელს მოიცავს. თავდაპირველად ა. ჯორჯაძის, ნ. ჟორდანიასა და ა. სურგულაძის შეფასებებით ფასდება ინტელიგენციის ფუნქციები და და-

ნიშნულება. განსახილველი პერიოდის სხვადასხვა პოლიტიკური ჯგუფი ინტელიგენციის განხვავებულ შეფასებებს იძლევა. 1912 წლის „ბათუმის გაზეთი“ გმობს „ხალხისაგან მოწყვეტილ“ ინტელიგენციას; 1911 წლის „მნათობი“ მას არ ჩამორჩება; გაზეთი „ივერია“ სკეპტიკურადაა განწყობილი საკუთარი ქვეყნის ინტელიგენციის მიმართ; უარყოფითი პოზიციისაა აგრეთვე 1919 წლის „ახალი საქართველო“, მაგრამ იგივე გაზეთი და იგივე სტატია ცოტა ქვემოთ ახლა ქებას ასხამს ინტელიგენციის ეროვნულ თავდადებას. ასეა თუ ისე უარყოფითი პათოსის შემცველი ამონაწერები უფრო მეტია და რა აზრისაა თვით ავტორი ინტელიგენციის შესახებ, ძნელი სათქმელია. ამ ამონაწერებით საპირისპირო აზრებს ოპონენტური ჯგუფები და გაზეთები გამოთქვამენ. სულ ეს არის. სხვების აზრის გადმოცემა-შეფასებას ემსახურება პარაგრაფში მოყვანილი 13 ციტატაც. რაც შეეხება თვით ინტელიგენციის წარმომადგენლების ეროვნულ შეხედულებებს, მათ დამოკიდებულებას ეროვნული სიმბოლოებისადმი, მანასიათებლებისადმი და ა.შ. პარაგრაფში ამის შესახებ არაფერია არც ამოწერილი და არც გაანალიზებული. მივიღეთ პარაგრაფი ინტელიგენციის შესახებ ფაქტებით, რომლებიც ისედაც კარგადაა ცნობილი.

ავტორი განმარტავს, რომ „თანამედროვე თეორიულ ლიტერატურაში გამოიყენება ტერმინი კულტურული და პოლიტიკური ელიტა“. სავსებით შესაძლებელია, დავთანხმებით ჩვენც, მაგრამ ეს არ ნიშნავს ამ ორი ჯგუფის იგივეობას. 1900-იან წლებში ინტელიგენცია აღნიშნავდა საზოგადოების კულტურულ-ინტელექტუალურ ნაწილს, ხოლო მისგან მკვეთრად იყო გამოიჯნული პოლიტიკური ელიტა. დისერტაციაში ეს ორი ჯგუფი ხშირად ერთად და ერთი მნიშვნელობით მოიხსენიება, რაც მაშინდელ რეალობას არ შეესაბამება. ნ. ჟორდანიას, გ. ლასხიშვილი, ს. კედია თუ გ. გოგელია ან ა. ჩხენკელი პოლიტიკური ელიტის წარმომადგენლები იყვნენ და არა ინტელიგენციისა. თუ ჩვენ გვინდა მეცნიერულ სისტემაში მოვაქციოთ მოვლენები, მაშინ მოღვაწეთა აღნიშნული ჯგუფებიც უნდა გავმიჯნოთ, ხოლო თუ მათ შევაერთებთ, მაშინ ვაჟა-ფშაველაც და ფილიპე მახარაძეც ინტელიგენციის წარმომადგენლებად მოგვევლინებინ.

არც პოლიტიკური ელიტა იყო მაშინ ჩვენში ერთიანი კატეგორია. ეს მაშინდელი საქართველოს პოლიტიკური რეალობის სამწუხარო თავისებურება გახლდათ. პოლიტიკური ელიტა ორ დაპირისპირებულ ბანაკად იყო გაყოფილი – რევოლუციურ და ეროვნულ ჯგუფებად. ეს თავისებურება, შესაძლოა,

იდენტობის დასავლელმა თეორეტიკოსებმა არ უწყოდნენ, მაგრამ „ეპოქის“ სპეციალისტებმა კი უნდა იცოდნენ. ამიტომ არ არის სწორი, როცა ავტორი გვიწერს: „XX საუკუნის 10-იანი წლებიდან პირველი მსოფლიო ომის წინა და მიმდინარე პერიოდში განსაკუთრებით გააქტიურდა პოლიტიკური ელიტა, რომელიც საქართველოს გათავისუფლების სახელით გამოდის. საერთოდ, კულტურული და პოლიტიკური ელიტის მიზანი ერთი იყო: ქართველი ერის ეროვნული ცნობიერების ამაღლება და დამოუკიდებლობის აღდგენა. თუმცა ამ მიზნამდე ირანი სხვადასხვა გზებით მიდიოდა“ (გვ. 117).

დისერტაციაში სხვა რომელიმე ქვეყანაზე ხომ არ არის საუბარი?! მაგ., პოლონეთზე, სადაც სოციალ-დემოკრატებიც და სოციალისტური პარტიაც, მიუხედავად დაპირისპირებისა, პოლონეთის ავტონომიას მოითხოვდნენ? არა, როცა საქართველოში, ეროვნულმა კომიტეტმა დამოუკიდებლობის ლოზუნგი წამოაყენა, ხოლო საქართველოში ფედერალისტები ავტონომიისათვის იბრძოდნენ, სოციალ-დემოკრატები ორივე მოთხოვნის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. ასე რომ, დისერტანტს უნდა დაეწერა, რომ საქართველოს თავისუფლებისათვის იბრძოდა ქართული პოლიტიკური ელიტის ნაწილი ან მნიშვნელოვანი ნაწილი.

ამის შემდეგ კვლავ ისტორიული ფაქტების უცოდინრობის მორიგი გამოვლინებაა. მაგ., დისერტაციაში ვკითხულობთ, რომ „ამ მხრივ აღსანიშნავია, ჯერ კიდევ 1907 წელს ვარლამ ჩერქეზიშვილის ჰააგის საერთაშორისო კონფერენციაზე გამოსვლა და საერთაშორისო საზოგადოებასთან მიმართვა...“ (გვ. 117). არა, ჩერქეზიშვილი ჰააგის კონფერენციაზე არ გამოსულა. მის მიერ შედგენილი საქართველოს ხალხის პეტიცია ჰააგაში ჩაიტანა ინგლისელმა ჟურნალისტმა ნევენსონმა და ფოსტით გაუგზავნა კონფერენციას.

ამ პარაგრაფში ავტორმა ვერ წარმოაჩინა ქართველი ინტელიგენციის დამოკიდებულება ეროვნულ სიმბოლოებთან, მისი ეროვნული ღირებულებები და, ფაქტობრივად, გაიმეორა ის, რაც კარგად იყო ცნობილი. საერთოდ, პარაგრაფში მოყვანილ 13 ციტატაში საუბარია არა ინტელიგენციის ეროვნულ ღირებულებებზე, მის დამოკიდებულებაზე იდენტობრივი მახასიათებლების მიმართ, არამედ თვით ინტელიგენციის შესახებ სხვა პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ჯგუფების წარმომადგენლების მოსაზრებებსა და პოზიციაზე. ამ მიზეზის გამო ნაშრომის ეს ნაწილიც ვერ ჩაითვლება დისერტაციის შემადგენელ ნაწილად.

ამგვარი ვითარებითა და მდგომარეობით გადავდივართ დისერტაციის

მეოთხე თავზე, რომლის სათაურიცაა: „ნაციონალური ნარატივის ფორმირება და ნაციონალური სიმბოლოები (1900-1917)“. ამ თავის ორ პარაგრაფს ერთად განვიხილავთ: §1. ისტორიული მენსიერება და ტრადიცია“ და „§2. მუზეუმი და თეატრი“. დისერტაციის ამ ნაწილიდან ე.წ. კვლევისა თუ გადმოცემის პროცესი კიდევ უფრო მარტივდება. პარაგრაფებში ბლომდაა ამონაწერები, რომლებშიც საუბარია ქართველი ხალხის ისტორიულ წარსულზე; დასახელებულ-მოგონებულნი არიან ქართველი მეფეები, თავდადებული მოღვაწენი, მწერლები, წმინდანები; ან საუბარია ისტორიული მახსოვრობის მნიშვნელობაზე, ერთიანობაზე. პირველ პარაგრაფში 26-27 ასეთი ამონაწერია მოყვანილი და არსებითად ამით მთავრდება კიდევ გადმოცემის კვლევითი ნაწილი. ავტორის კომენტარები ან ციტატების შინაარსს იმეორებს, ან სხვა თემატიკას ეხება, ან რომელიმე თეზისს იმეორებს, რაც ადრე არაერთხელ აქვთ ნათქვამი და რაც ისედაც კარგადაა ცნობილი. სულ ეს არის.

პარაგრაფის დასაწყისიდან ვიგებთ, რომ 1900-1917 წლების პერიოდში ბეჭდვით მედიაში თურმე „მთავარი აქცენტი კეთდება ისეთ იდენტობრივ მახასიათებლებზე, როგორებიც ისტორიული მახსოვრობა, ტრადიცია, თეატრი, მუზეუმი“ (122). არის თუ არა თანაზომადი ცნებები, მით უმეტეს კი „იდენტობრივი მახასიათებლები“ ისტორიული მახსოვრობა, ტრადიცია, თეატრი და მუზეუმი. პირველი ორისაგან განსხვავებით, უკანასკნელი ორი ხომ დაწესებულებებია, ორგანიზაციებია. თეატრში შეიძლება სრულიად ანტინაციონალური სპექტაკლები დაიდგას და რანაირად იქნება ის „იდენტობრივი მახასიათებელი“. თეატრის ხასიათი მის რეპერტუარზე დამოკიდებული. მაგალითად, „სირანო დე ბერჟერაკი“ ვერაფრით ვერ მოემსახურება იდენტობრივი ცნობიერების შექმნა-ამაღლებას, ისევე როგორც ველოსიპედების მუზეუმი. რაც შეეხება ეროვნული მიმართულების თეატრებს, მუზეუმებს – ისინი იდენტობრივი მახასიათებლების პროპაგანდის საშუალებებს წარმოადგენენ და არა თვით მახასიათებლებს. იგივე შეიძლება ითქვას ბეჭდვითი მედიის შესახებაც. XX საუკუნის პირველი ოცწლეულის ქართულ ბეჭდვით მედიას ჰქონდა ერთი დამახასიათებელი თავისებურება. მაშინდელი ქართული პრესის ორგანოების ნახევარზე მეტი, მენშევიკური და ბოლშევიკური ჟურნალ-გაზეთები, წლების განმავლობაში კი არ ამყარებდა ქართულ იდენტობას, არამედ პირიქით, ებრძოდა, უგულვებელყოფდა, აკრიტიკებდა და ძირს უთხრიდა იდენტობრივ მახასიათებლებს, ხელს უშლიდა ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესს.

ზოგიერთი კომენტარიდან ჩანს, რომ დისერტანტმა იცის ქართველი

სოციალ-დემოკრატების ანტინაციონალისტური პოზიციის შესახებ. მაგრამ პრობლემა ხშირად ისაა, რომ იგი ვერ ახერხებს რეალობის ზუსტი, ადეკვატური ფორმულირებით გამოხატვას. როდესაც დისერტაციაში კკითხულობთ, რომ ქართული ბეჭდვითი მედია „საერთო ნაციონალური იდეების პროპაგანდას ეწეოდა...“ (გვ. 129, 126, 130, 131, 135...). სამწუხაროდ, ასე არ იყო. სწორი ფორმულირებაა – მედიის ნაწილი, ეროვნული მიმართულების მედია და ა.შ.

მეორე სიყალბე, დამახინჯება, ან უფრო სწორი იქნებოდა გვეთქვა, ჩვენი ისტორიის გაპრიმიტიულება თვით წინამდებარე მეოთხე თავის სათაურშია და, აქედან გამომდინარე, მის შინაარსშიც, რადგან შინაარსი სათაურსა და დასმულ საკითხს პასუხობს. სათაური გვამცნობს: „ნაციონალური ნარატივის ფორმირება...“ რას გვეუბნება ეს სათაური? უპირველეს ყოვლისა იმას, რომ ნაციონალური ნარატივის ფორმირება ჩვენს კურთხეულ სამშობლოში თურმე XX საუკუნის დასაწყისში მომხდარა. რადგან ასეთ პრეტენზიულ განცხადებასთან გვაქვს საქმე, ჯერ კარგად უნდა გავიგოთ, რას გულისხმობს ავტორი „ნარატივიში“. ამისათვის მის შინაარსს, უფრო სწორად, ამონაწერებს უნდა მივყვეთ, რადგან, ჯერ ერთი, რომ ისინი შინაარსის უმეტესობას შეადგენენ და, მეორეც, სწორედ ისინი ქმნიან პარაგრაფის ნამდვილ შინაარსს, რადგან მათი ავტორისეული კომენტირება ან გამეორებაა, ან სხვა თემაზე გადახვევა. პარაგრაფი 19 გვერდს და 26 ციტატას მოიცავს. ციტატები შემდეგ თემებს ეხება: ისტორიულ წარსულს, მისი შესწავლის აუცილებლობას, მითოლოგიზაციას, წინაპრებს, (გვ. 122, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133); სამშობლოს სიყვარულს, (გვ. 125, 126, 132, 134), ეროვნულ ერთიანობასა და ცნობიერებას (გვ. 124, 125, 135), ერის, ენის, ტრადიციების დაცვა-შენარჩუნებას (გვ. 122, 133, 134). ამ ამონაწერებს ერთი ღირსება წინა თავებთან შედარებით ნამდვილად აქვთ: დისერტაციის 122-ე გვერდიდან ციტატები დისერტაციის საერთო თემატიკას – ზოგად-ნაციონალურ საკითხებს – ეხება.

მიუხედავად ამისა, არც ამონაწერები და არც შინაარსი სრულიადაც არ ემსახურება „ნაციონალური ნარატივის ფორმირებას“. მეტიც, ისინი არც შეიძლება, რომ ქმნიდნენ ნაციონალურ ნარატივს, რადგან 1900-1917 წლებში არც მომხდარა ნაციონალური ნარატივის „ფორმირება“. თვით საკითხის ამგვარად დასმა ნონსენსია. ნაციონალური ნარატივი გულისხმობს ნაციონალური იდეის, ბირთვი-იდეების ჩამოყალიბებას, ცალკეული ნაციონალური იდეების კონცეპტუალიზაციას.

დისერტაციის ამ პარაგრაფის სათაურის აზრს ეწინააღმდეგება აგრეთვე

ქართული იდენტობის სფეროში არსებული უახლესი სამეცნიერო ლიტერატურაც. მაგ., მკვლევარი მარიამ ჩხარტიშვილი წერს: „ქართული ეროვნული იდეის სრული ვერსიის ავტორია დიდი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე ილია ჭავჭავაძე...“

შემდეგ: „ივერიამ“ ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით თავისი მრავალწლიანი მოღვაწეობით ქართული ეროვნული კონცეფციის შექმნის ამოცანა გადაჭრა წარმატებით; მან პრაქტიკულად სრულად ასახა ქართველი ერის კონცეპტუალიზაციის შესახებ ქართული კულტურული ელიტის წრეში მეცხრამეტე საუკუნისა და მეოცე საუკუნის მიჯნაზე არსებული დისკურსი, რაც, ფაქტობრივად, ნიშნავდა ქართველი ერის იდეის გავრცელებას“.

დაბოლოს, იმავე ავტორის თქმით, „ივერიამ“ ქართველობა უზრუნველყო მრავალწახნაგოვანი და საოცრად დეტალური ეროვნული ნარატივით“ (მარიამ ჩხარტიშვილი. ქეთევან მანია. ქართველთა ნაციონალური კონსოლიდაციის პროცესის ასახვა ბეჭდურ მედიაში. „ივერია“ და მისი მკითხველი საქართველო. I. 2011. გვ. 539, 540). ეს ნიშნავს, რომ ნაციონალური ნარატივის შექმნა განხორციელებულა XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და „XX საუკუნის მიჯნაზე“. ეს „მიჯნა“ 1906 წლის აქეთ ვეღარ გამოგრძელებდა, რადგან გაზეთ „ივერიის“ გამოცემა ამ წლის 27 აგვისტოს შეწყდა. ასე რომ, „ნაციონალური ნარატივის ფორმირება“, რის დაწერასაც წინამდებარე დისერტაციის ავტორი იჩემებს, უკვე შექმნილი იყო და ის არარსებულის შესახებ წერს.

გარდა ამისა, ისიც დასაზუსტებელია, ჩვენ მიერ დამოწმებული ავტორები კონკრეტულად რომელ წელს გულისხმობენ „XX საუკუნის მიჯნად“, სადამდეც გრძელდებოდა ნაციონალური ნარატივის ჩამოყალიბება. ალბათ, ისინი გულისხმობენ არა 1906 წელს, სანამ „ივერია“ გამოდიოდა, არამედ 1901-1902 წლებს, როცა ნაციონალური ნარატივის მთავარმა შემოქმედმა, ილია ჭავჭავაძემ, ავადმყოფობისა და გადაღლის გამო თავი დაანება „ივერიის“ რედაქტორობას, გამოცემლობასა და მასში წერილების ბეჭდვას (ი. გორგაძე. ნ. გურგენიძე. ილია ჭავჭავაძე – ცხოვრებისა და შემოქმედების მართიანი. თბ., 1987. გვ. 311-322).

ერთი სიტყვით, ნაციონალური ნარატივი, ნაციონალური ბირთვი-იდეები, რომელთა კონსტრუირება ილია ჭავჭავაძის მთავარი დამსახურებაა, XIX საუკუნის მეორე ნახევარს ეკუთვნის. ამდენად, „ნაციონალური ნარატივის ფორმირების“ პერიოდად მისი გადმოტანა და გადმომისამართება 1900-1910-იან წლებში სხვა არაფერია, თუ არა ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური

ცხოვრების ხარისხის გაპრიმიტიულების განზრახ თუ უნებლიე გამოვლინება. სხვა ამბავია, რომ ამ პერიოდში გრძელდებოდა დისკურსი ნაციონალური ნა-რატივის შემდგომი სრულყოფის შესახებ. ეს კი სულ სხვა თემაა. მასში იგუ-ლისხმება პოლიტიკური პარტიების შექმნა, მათი ეროვნული იდეოლოგიების ჩამოყალიბება, პროგრამების კონსტრუირება, რაც ჩვენს ისტორიოგრაფიაში საკმაოდაა შესწავლილი და მას დისერტაციის ავტორი საერთოდ არ ეხება.

ჩვენი ავტორი თითქოს ცდილობს, ისტორიული მოვლენები „გააახალ-გაზრდაოს“, ზოგიერთი მათგანის წარმოქმნის პროცესი XX საუკუნის დასაწ-ყისში გადმოიტანოს. დისერტაციაში ვკითხულობთ, რომ თურმე „XX საუკუ-ნის 10-იანი წლების საქართველოში ისტორიული წარსულის, ტრადიციების, წეს-ჩვეულებების პროპაგანდასთან ერთად აქტუალური ხდება ე.წ. ნაციონა-ლური სიმბოლოები, ნაციონალური იდეალები, რომელიც პირველად მე-17 საუკუნის ბოლოსა და მე-18 საუკუნის დასაწყისში გაჩნდა დასავლეთ ევრო-პაში“. კარგა გვარიანად ჩამორჩენილები ვყოფილვართ – სად XVII საუკუნე და სად XX საუკუნის 10-იანი წლები. მაგრამ ეტყობა, ჩვენც გვეშველა და, აი, ჩვენი დისერტანტის თქმით, ევროპაში „განათლებამიღებულმა ქართული კულტურული და პოლიტიკური ელიტის წარმომადგენლებმა“ ნაციონალური სიმბოლოების ამბავიც შეიტყვეს და „XX საუკუნის 10-იანი წლებიდან ბეჭ-დური მედიის საშუალებით აქტიური აგიტაცია დაიწყო“. „ეროვნული თვით-შეგნების განმტკიცება ნაციონალური სიმბოლოების მეშვეობითაც“ (გვ. 135). ამ შემთხვევაში ნაციონალურ სიმბოლოებში იგულისხმება იუბილეები, ძეგლე-ბი და სხვადასხვა ნაციონალური ცერემონიალი, რომელნიც ავტორის რწმე-ნით და მტკიცებით, საქართველოში 1910-იანი წლებიდან შემოდის. ცხადია, ამ აღმოჩენას ავტორი პრესიდან ციტირებების მოტანით „ასაბუთებს“, თუმცა იქ არავის უწერია, რომ ეს პროცესი საქართველოში XX საუკუნის 10-იან წლებში დაიწყო.

რა დასანანია, რომ ავტორმა თავისი დისერტაციის თემად XIX საუკუ-ნის მეორე ნახევრის ქართული ბეჭდვითი მედია არ აიღო. ასე რომ მოქცეუ-ლიყო დისერტანტი, მაშინდელ პრესაში აუცილებლად ნახავდა, რომ იუბილე-ები საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან იმართებოდა. 1876 წელს ქართველმა თერგდალეულებმა აღნიშნეს გაზეთ „დროების“ დაარსები-დან ათი წლისთავის იუბილე; 1895 წელს აღინიშნა რაფიელ ერისთავის ლი-ტერატურული მოღვაწეობის 50 წლის იუბილე; ახლა, როცა წინამდებარე გამოხმაურების ამ პასაჟს ვწერ, მახსენდება, რომ იმავე 1895 წელს ქართ-

ველმა საზოგადოებამ პატივი მიაგო კრწანისის ომის 100 წლისთავს და ა.შ. რაც შეეხება ძეგლებს, ეროვნული მოღვაწეების ძეგლების დადგმას რუსული ხელისუფლება უშლიდა ხელს, რის გამოც ჩაიშალა ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და სხვა მოღვაწეებისათვის ძეგლების აღმართვის პროცესი, თორემ, როგორც დისერტანტს უყვარს გამოთქმა, „რუსეთის საიმპერატორო კარს“ ხელი არ შეუშლია თბილისში მეფისნაცვალ მიხეილ ვორონცოვის ძეგლის აღმართვისათვის. აი, ასე გახდა ნაციონალური სიმბოლოები: იუბილეები და ძეგლები აქტუალური „XX საუკუნის 10-იანი“ წლებიდან.

დაბოლოს: ისიც დისერტანტის უცნაური ფანტაზიაა, თითქოს „პოლიტიკური ცენზურა“ ხელს უშლიდა ქართველ ინტელიგენციას, ბეჭდური მედიის საშუალებით „ისტორიული წარსულის, ტრადიციების და ზოგადად, საქართველოს ისტორიის პროპაგანდით ყველა ქართველი თანამედროვე ეპოქაშიც კონსოლიდაციისაკენ მოეწოდებინა“ (გვ. 131). მართლაც ასე რომ ყოფილიყო, მაშინ ჩვენი დისერტანტი დისერტაციის გარეშე დარჩებოდა და ასეულობით ციტირებას ვეღარ გააკეთებდა თავის წინამდებარე დისერტაციაში. პირიქით იყო: ოღონდ ქართველებს საკუთარი სახელმწიფო არ მოეთხოვათ; ოღონდ მათ ხელში იარაღი არ აეღოთ დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად; ოღონდ მათ ავტონომიაზეც კი ხმა არ ამოეღოთ და ამისთანა მკრეხელობები თავიდან ამოეგდოთ, მეფის ცენზურა ურიგდებოდა, ქართველებს რამდენიც უნდოდათ, იმდენი ეწერათ დავით აღმაშენებელზე და ცოტნე დადიანზე, დიდგორსა და კრწანისზე, მერჩულესა და რუსთაველზე, წინაპრებსა და ტრადიციებზე.

„თავი V. ქართული გარემო და ეროვნული იდენტობა“ – არ ვიცი, რა დანიშნულება აქვს ან რა სიანხლეს გვპირდება ამ თავის შინაარსი, მაგრამ მისი სათაური კანონიერ კითხვას ბადებს: ადრინდელი თავები „ქართულ გარემოს“ ან „ეროვნულ იდენტობას“ არ ეხებოდა? ყოველ შემთხვევაში გვინდა გავიმეოროთ წინა თავში ჩვენ მიერ დაფიქსირებული რეალობა – 122-ე გვერდიდან, მართალია, ცალკეული თავები, პარაგრაფები სათაურებს ვერ პასუხობს, მაგრამ დისერტაციის თემატიკას მეტ-ნაკლებად ეხება.

ამასთანავე, ძველი შეცდომები, არასწორი, არაადეკვატური, რეალობას მოკლებული ფორმულირებები, განცხადებები, დებულებები თითქმის ყოველ გვერდზე გვხვდება, ისინი ერთი და იმავე სახით დაუსრულებლად მეორდება, მაგ., „ქართული კულტურული და პოლიტიკური ელიტა ბეჭდური მედიის საშუალებით ნაციონალური იდეების აქტიურ პროპაგანდას ეწეოდა“ და ა.შ.

V თავის მიზანი, ავტორის დაპირების მიხედვით, არის ერის იმ მახასიათებლების „ერთიან კონტექსტში“ განხილვა, რომლებიც გაზეთმა „ივერია“ ჩამოაყალიბა 1901 წლის ერთ-ერთ ნომერში. ავტორი, როგორც აბსოლუტური უმრავლესობის შემთხვევაში, აქაც არ ასახელებს სტატიის ავტორს. „ივერია“ აღნიშნულ წერილში ჩამოთვლის ერის ოთხ მახასიათებელს. თავში განხილულია ხუთი პარაგრაფი-საკითხი: „სამშობლო“; „ქართული ენა და განათლება“; „სარწმუნოება“; „ქალის, დედის საკითხი“; „ეკონომიკა“.

„§1. სამშობლო“, ანუ იგივე ტერიტორია, მოიცავს სამ ფურცელს. მასში 9 ვრცელი ციტირებაა მოყვანილი.

კვლევის ან წერის მეთოდი, რომელიც ნაშრომშია გამოყენებული, მართვია: ავტორი ეძებს, ადვილად პოვებს და მოჰყავს მაშინდელი მრავალრიცხოვანი და მრავალთემატური გაზეთებიდან ამონაწერები, პასაჟები, ციტირებები, რომელნიც ქვეყნის ტერიტორიის საკითხს რამენაირი კუთხით მაინც ეხმაურება. ადვილად, იმიტომ ვამბობთ, რომ 1900-იანი წლების ქართული პრესა სავსეა ეროვნული პრობლემატიკის სხვადასხვა ასპექტის განხილვით. ამ მასალებიდან ციტატების მოტანა ადვილი საქმეა, ძნელია მათი სისტემატიზაცია, ინტერპრეტაცია, ანალიზი, თემატიკის მიხედვით დალაგება, ტენდენციების გამოვლენა და დასკვნითი მსჯელობა. ეს ამონაწერები თავისთავად საინტერესოა, როგორც მასალები, მაგრამ გადაწერა უფროა, ვიდრე რამის დასაბუთება. ამ პარაგრაფშიც მხოლოდ ის ჩანს, რომ თურმე 1900-იანი წლების პრესაში სამშობლო-ტერიტორიის ერისათვის აუცილებლობაზე, როგორც მისი არსებობის ერთ-ერთ მახასიათებელზე, წერდნენ, მსჯელობდნენ. სულ ეს არის პირველი და უკანასკნელი ღირსება ამ პარაგრაფისა.

ციტატებით გადავსებულ ამ ნაშრომს და, კერძოდ, ამ პარაგრაფსაც უფრო მასალები უნდა ეწოდოს. პარაგრაფიც, შესაბამისად, ასეთ სათაურს მიიღებდა: „მასალები 1900-იანი წლების ბეჭდურ მედიაში სამშობლო-ტერიტორიის, როგორც ერის ერთ-ერთი მახასიათებლის შესახებ“. თავისთავად ეს არ გამორიცხავს, რომ ამ ამონაწერების გაკეთებით ავტორმა სასარგებლო საქმე გააკეთა: მან მოამზადა მასალები. ამგვარი მიდგომით განისაზღვრება დისერტაციის ჟანრიც, თუ ასეთ ჟანრს ითვალისწინებს სადისერტაციო წესდება. წინამდებარე ნაშრომი არის მასალების შეგროვების ღონეზე შესრულებული პროდუქცია. ამ მხრივ შესრულებულია შრომატევადი სამუშაო.

იქნებ ვაჭარბებთ? რას ეხება პარაგრაფის ის მცირე ნაწილი, რომელიც ციტირებებს შორისაა გაფანტული. შევამოწმოთ. აი, მაგ., 147-ე გვერდზე

ამონაწერი ეხება თემას, რომ უტერიტორიოდ ერი ილუპება. ამის შემდეგ ავტორი ანალიზებს ციტირების არსს: ნაციონალური იდეა სხვადასხვა ეპოქაში ცვლილებას განიცდიდა; წინ წამოიწვედა ხოლმე ნაციონალური სიმბოლო, რომლის შენარჩუნებასაც სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა; 1900-1921 წლებში საზოგადოების აღქმა „ეტაპობრივ ცვლილებას განიცდის, 1900-1917 წლების იდეოლოგია ერთგვარი წინაპირობაა დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში შექმნილი მოვლენებისა“ (გვ. 147). განვმარტავთ, რომ წინადადება – „1900-1917 წლების იდეოლოგია“ – უაზრობაა, ნონსენსია. ასეთი იდეოლოგია ქართულ პოლიტიკურ რეალობაში არ არსებობდა, ამიტომ ვერც ასეთი არარსებული იდეოლოგია იქნებოდა ვერაფრის „წინაპირობა“. არსებობდა რამდენიმე იდეოლოგია: სოციალ-დემოკრატიული მენშევიკური, სოციალ-დემოკრატიული ბოლშევიკური, სოციალისტ-ფედერალისტური, ეროვნულ-დემოკრატიული, ესერული, ანარქისტული, ლიბერალური და ა.შ. ამ რეალობას ავტორი დროდადრო აცნობიერებს, აფიქსირებს ხოლმე, მაგრამ ასევე დროდადრო, არ ვიცით, ავიწყდება, თუ ვერ ახერხებს მაშინდელი მრავალფეროვანი რეალობა ზუსტ მეცნიერულ ფორმულირებებში მოაქციოს და ტექსტი შექმნას.

აქვეა მომდევნო და მორიგი მისტიფიკაციაც: „საზოგადოების წამყვანი ნაწილი ბრძოლის ახალ გზას ადგება, რასაც, საბოლოო ჯამში, დამოუკიდებლობის აღდგენა უნდა მოჰყოლოდა, რომლის მონაწილე უნდა ყოფილიყო ქართული ერთობის ყველა წევრი“ (გვ. 147). ავტორისეული აზროვნების ამგვარ თავისუფალ ნავარდს რომ რაიმეთი უკავშირდებოდეს ზემოაღნიშნული ციტირება ან სხვა ადრინდელი თემები, კიდევ ჰო, მაგრამ ის ციტირებები ენას, ტერიტორიას, განათლებას ეხება და არაფრითაა დაკავშირებული უცებ ამოტივტივებული დამოუკიდებლობის საკითხთან. რომელია ეს ბრძოლის ახალი გზა? აქ, 147-148-ე ფურცლებზე, არც ამაზე ადრე და არც ამის შემდეგ ამ თემატიკაზე არსადაა საუბარი ან ციტირება.

არც მომდევნო „ანალიტიკური“ აბზაცია დაკავშირებული პარაგრაფის თემატიკასთან ე.ი. სამშობლოსა და ტერიტორიის საკითხთან. ავტორი მართებულად აღნიშნავს, რომ 1900-იან წლებში „მკვიდრდება ეროვნული პრობლემის კვლევის თეორიული მიდგომა“. მართალია, მაგრამ რატომაა მისი „მთავარი ფუძემდებელი“ მიხაკო წერეთელი? ავტორს რომ ეთქვა, მიხაკო წერეთელი საკითხის მეცნიერული შესწავლის ფუძემდებელიაო, აი, ეს იქნებოდა სწორი ფორმულირება და სხვისგან მაინც უნდა გაეზიარებინა, მაინც, მაგ.,

ედუარდ კოდუასგან. მიხაკო წერეთლის აწ უკვე განთქმული „ერისა და კაცობრიობის“ ხელახალი გამოცემული და კომენტატორი ე. კოდუა ასე გვიწერს: „ეს იყო მიხაკო წერეთლის პირველი დიდი სოციოლოგიური შრომა და არსებითად პირველი სოციოლოგიური მონოგრაფია საქართველოში“ (მიხაკო წერეთელი. ერი და კაცობრიობა (სოციოლოგიური ანალიზი). რედ. ე. კოდუა. თბ., 1990 წლის გამოცემა. გვ. 4).

ავტორის შეცდომა კვლავ არასწორ ფორმულირებაშია: მ. წერეთელი ეროვნული პრობლემის მეცნიერული კვლევის პიონერია საქართველოში, მაშინ როდესაც არჩილ ჯორჯაძე „ეროვნული პრობლემის კვლევის თეორიული მიდგომის“ უპირველესი წარმომადგენელია საქართველოში. ჩვენს მეცნიერებზე ადრე ერთმა ჟანდარმერიის საქმემ შეაფასა ა. ჯორჯაძის ადგილი და როლი, როცა მას „ქართული ნაციონალიზმის იდეოლოგი“ უწოდა.

148-ე გვერდის დანარჩენ ნახევარზე ორი დიდი ციტატა და აქ ავტორი არაფერ შუაშია, ისევე როგორც დისერტაციის თითქმის ნახევარი მოცულობის შემთხვევაში, რომელშიც ავტორი ციტატების ამოწერითაა დაკავებული და პატიოსანი შრომისმოყვარეობით ეწევა მასალების შეგროვება-გადმოცემას. მაგრამ ისევ 148-ე გვერდს დაუბრუნდეთ. აი, ორი ციტირება დასრულდა და შემდეგი ციტატის ამოწერამდე ავტორის ერთი განცხადებაა, რა თქმა უნდა, არაზუსტი, არამეცნიერული, სრულიად არაადეკვატური. ავტორი წერს: „XIX საუკუნის II ნახევრიდან მოყოლებული მთელი ქართული პოლიტიკური და კულტურული ელიტის მიზანი მდგომარეობდა ილიას მიერ ჩამოყალიბებული ეროვნული პროგრამის განხორციელებაში...“ (გვ. 148). ამ ფრაზის უაზრობაზე უკვე ვისაუბრეთ და აღარ გავიმეორებთ, მაგრამ მხოლოდ იმას ვიტყვით, რომ ფრაზა: „კულტურული და პოლიტიკური ელიტა“, დისერტაციაში დაახლოებით იმდენჯერაა მოხსენიებული, რამდენი ფურცელიცაა მასში.

პარაგრაფის ბოლოს ავტორი დასკვნის სახით წერს, რომ სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა „ქართველი ერის მისწრაფება“ იყო, რასაც მის მიერ მოძიებული მასალები ადასტურებს. ესეც სიყალბეა: როგორც აღვნიშნეთ, პარაგრაფში 9 ციტირებაა. ყველა მათგანი ეხება მხოლოდ სამშობლოს, ტერიტორიას, არც ერთ მათგანში არ არის საუბარი დამოუკიდებლობაზე. ეს გარემოება ამ შემთხვევაში სულაც არაა ავტორის ბრალი. უბრალოდ, 1917 წლამდე ქართულ პრესაში დამოუკიდებლობაზე თავისუფლი აზრის გამოქმას მეფის ცენზურა სასტიკად კრძალავდა და ვერც დისერტანტი შეძლებდა მის შესახებ ბლომად ამონაწერების გაკეთებას ლეგალური პრესიდან. მის მი-

ერ ამოწერილი ციტატები კი სწორედ ლეგალური პრესიდანაა ამოკრეფილი: „ზვირთიდან“, „ივერიიდან“, „იმერეთიდან“, „ბათუმის გაზეთიდან“... ერთადერთ შემთხვევაში, ავტორს ციტირება მოჰყავს საზღვარგარეთ გამოძავალ გაზეთ „თავისუფალი საქართველოდან“, სადაც ბევრს წერდნენ სახელმწიფოებრივ დამოუკიდებლობაზე, მაგრამ ავტორის მიერ ამონაწერი ამ გაზეთიდან დამოუკიდებლობას საერთოდ არ ახსენებს. მოკლედ, ავტორის სიტყვები, დამოუკიდებლობა ქართველი ერის მისწრაფება იყო და ამას ჩემ მიერ მოძიებული მასალები ადასტურებსო, მოკლევნებიანი ტყუილია.

„§2. ქართული ენა და განათლება“. ჩვენ, რა თქმა უნდა, ამ და მომდევნო თავების დეტალურ გარჩევას ვეღარ გავაგრძელებთ. მკითხველიც უნდა დავინდოთ და დისერტანტისაც პატივი ვცეთ. იგი, როგორც ხშირად აღნიშნავს, „უროულეს“ პერიოდს შეეჭიდა და უბრალოდ, ვერ დაძლია, მან ვერ შეძლო „ეპოქის“ თავისებურებების გაგება-გააზრება. წინამდებარე პარაგრაფშიც კვლევა არსებითად მაშინდელი პუბლიკაციებიდან მრავალრიცხოვანი ნაწყვეტების ამოწერით, ციტირებებით ამოიწურება. 151-180-ე გვერდებზე, ე.ი. 29 გვერდზე 41 ამონაწერია გაკეთებული. ერთი სიახლეცაა: უკვე მთელი დოკუმენტებია გადმოწერილ-მოყვანილი. სულ პარაგრაფის შემადგენელი 960 სტრიქონიდან 560 სტრიქონი, ე.ი. ტექსტის ნახევარზე მეტს ამონარიდები და ციტირებები შეადგენს.

პარაგრაფის დასაწყისში ავტორი გვაფრთხილებს: ქართული ენა და საგანმანათლებლო სისტემა არაერთხელ გამხდარა მეცნიერთა შესწავლის საგანი და „მათ შორის ბეჭდური მედიის საშუალებით“. ასეთ ვითარებაში დისერტანტის მიზანი ამ თავშიც ისაა, რაც ნაშრომის სხვა ნაწილებში: „ეპოქის მოთხოვნებიდან გამომდინარე თითოეული ატრიბუტი ერთიან კონტექსტში“ განიხილოს. კი, მაგრამ, თუ ყველა ზემოაღნიშნული და ქვემოაღნიშნული პრობლემები შესწავლილია, განა არა სჯობდა, რომ აღნიშნულ პრობლემათა შემსწავლელი სპეციალისტების დასკვნები და მოსაზრებები დასდებოდა ერთ-ერთ საფუძვლად დისერტაციას? მიუხედავად ამისა, ავტორმა შესწავლის ხელახლა შესწავლა გადაწყვიტა ვითომ, რაც სხვადასხვა თემატიკაზე ამონაწერების ციტირებებით ამოიწურა საბოლოოდ. „ერთიანი კონტექსტი“ კი სხვა არაფერია, თუ არა სხვადასხვა იდენტური მახასიათებლების შესახებ ამონაწერების თავმოყრა ერთ ნაშრომში.

უფრო კონკრეტულად და დისერტატელურად გამოიყურება მომდევნო, **მესამე პარაგრაფის, „სარწმუნოების“**, მიზანი: „ცალკე საკითხია რა კუთხით

განიცდიდა ცვლილებას ქრისტიანული სარწმუნოების მიმართ ქართული საზოგადოების თითოეული სოციალური ფენის თუ ჯგუფის ცნობიერება“ (გვ. 181). სულ სამი ფურცელია, შევამოწმოთ, რას წარმოადგენს მესამე პარაგრაფი. განხილულ თემებს მივყევით: საუბარი იწყება ქრისტიანობის როლით ძველ საუკუნეებში; შემდეგ, რომ 1900-1917 წლებში „ქართველების მთავარი მოთხოვნა“ იყო ავტოკეფალიის აღდგენა (კერძოდ, ვისი: ნოე ჟორდანიასი? ფილიპე მახარაძის? ისინიც „ქართველები“ იყვნენ – დ. შ.), შემდეგ: საქართველოს დაპყრობა, რუსიფიკაციის პოლიტიკა; ტექსტში სხვა აღარაფერია და ავტორი იწყებს ციტირებას. პირველი ციტირება ეძღვნება ქართული ეკლესიის დამსახურებას წინა საუკუნეებში, რომლის დავიწყებაც „არ არის სახიერო“ (გვ. 183).

მეორე ამონაწერიც ეკლესიის ღვაწლს ეხება ძველ საუკუნეებში, მერე კი სოციალ-დემოკრატიული კრიტიკით მთავრდება (გვ. 183). მესამე ამონაწერში სოციალ-დემოკრატი გრიგოლ ლორთქიფანიძე განმარტავს ქართული ეკლესიის რუსიფიკაციის პროცესს. სულ ეს არის. პარაგრაფი ცნობილ დებულებებს იმეორებს და ციტირებებით გამოხატავს სოციალ-დემოკრატიულ პოზიციას. ამდენად, ეს ოთხვერდიანი პარაგრაფი მინიმალურადაც არ პასუხობს ავტორის მიზანდასახულობას, გაეშუქებინა სარწმუნოების მიმართ „საზოგადოების თითოეული სოციალური ფენის თუ ჯგუფის ცნობიერება“. ასე რომ, ეს პარაგრაფიც მეცნიერულად არაფრისმთქმელია და არავითარ კვლევას არ წარმოადგენს.

„§4. ქალის, დედის საკითხი“. ამ სამფურცლიანი პარაგრაფის მოცულობის უმეტესობა ციტირებებს უკავია: 148 სტრიქონიდან ტექსტია 57 სტრიქონი, ხოლო ციტირებები – 91. ის მთლიანად პრობლემის მასალებს წარმოადგენს და არა კვლევას.

გადავიდეთ მეოთხე თავის უკანასკნელ პარაგრაფზე: **„ეკონომიკა“**. თავიდანვე შეიძლება ითქვას, რომ ამ პარაგრაფის შესახებაც ბევრის არაფრის თქმა მოხერხდება, ერთი მარტივი მიზეზის გამო – იგი თითქმის ციტირებებისაგან შედგება. პარაგრაფი მოიცავს ექვს ფურცელს, აქედან სამი ფურცელზე მეტი, ე.ი. უმეტესობა მოცულობისა, ციტირებებს უკავია, რომელთა რიცხვი ოცდაოთხია. ამონარიდები ეკონომიკურ თემატიკას ეხება, მაგრამ მათი უმრავლესობა ეკონომიკისადმი მაშინდელი ქართველი საზოგადოების დამოკიდებულების ძირითად ტენდენციებს ვერ ასახავს. ეკონომიკის განუვითარებლობის მთავარ მიზეზებად მიჩნეულია ხალხის გაუნათლებლობა, უცოდინრო-

ბა, ტექნიკის გამოყენებლობა და სხვა მეორეხარისხოვანი მიზეზები. ასე სრულიადაც არ იყო. ცალმხრივი ციტატებია დამოწმებული. მაშინდელ პრესაში ბევრია ინფორმაცია და პუბლიკაცია, ქართულ ეკონომიკაში უცხოური, განსაკუთრებით კი, სომხური ბურჟუაზიის პრიმატობის, მის წინააღმდეგ ბრძოლის საჭიროებისა და სხვა მიზეზების შესახებ.

მაშინდელ პრესაში ბევრია სტატია, ცნობა, პოლემიკური მასალები სხვადასხვა პარტიისა თუ საზოგადო მოღვაწის დამოკიდებულების შესახებ ეკონომიკის თემატიკაზე, იმაზე, თუ როგორ განვითარებინათ და გაეძლიერებინათ ეროვნული ბურჟუაზია, შებრძოლებოდნენ სომხურ-უცხოური ბურჟუაზიის პარპაშს ქალაქთა თვითმმართველობებში და ა.შ. მაგრამ ავტორი ამ საჭირობო პრობლემების შესახებ ღუმს და მხოლოდ ნაწილობრივ და ფრაგმენტულ ინფორმაციას იძლევა მაშინდელი რეალობის შესახებ. მას რომ დაეუფეროთ, ქართული ეკონომიკის განვითარებლობის მიზეზები ყოფილა გლეხობის უცოდინრობა, სწავლა-განათლების დეფიციტი, ჩამორჩენილი ტექნიკა და ქართველობის ფსიქოლოგიური შეუგუებლობა კაპიტალისტურ სისტემასთან. ეს ყველაფერი იყო, მაგრამ მხოლოდ ამ მომენტების აღნიშვნა რეალობის ცალმხრივი განმარტებაა. გარდა ამისა, პარაგრაფში არ ჩანს მოსახლეობის სხვადასხვა ფენის დამოკიდებულება და პოზიცია, ანუ „საზოგადოებრივი აღქმები“ ეკონომიკის განვითარების პრობლემებზე. პარაგრაფსა და ნაშრომის სხვა ნაწილებში ერთი სიტყვაც არ მოიძებნება, რომელიც დაადასტურებდა ან გამოავლენდა ქართული ბურჟუაზიის თუნდაც ერთი წარმომადგენლის პოზიციას, აზრს ან შეხედულებას ეროვნული ეკონომიკის განვითარების პრობლემების შესახებ. ერთი სიტყვით, წინამდებარე პარაგრაფის მთავარი ნაკლი ისაა, რაც მთლიანად დისერტაციისა: მასში არაა შესწავლილი სოციალური ფენების, კერძოდ, გლეხობის, ვაჭარ-მრეწველების, თავადაზნაურობის, მოხელე-მოსამსახურეებისა და სხვათა აღქმა, შეხედულებები და პოზიციები ქართული ეკონომიკის განვითარების შესახებ.

მიუხედავად ყოველივე ზემოთქმულისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ პარაგრაფის ციტირებების შინაარსი ეხება დისერტაციის თემატიკას და კარგი მასალაა იმ თემის დასაწერად, რაც დისერტაციის სათაურშია გაცხადებული. ხოლო ამ უამრავ ციტატას შორის ავტორისეული კომენტარები ან ამონარიდების შინაარსს იმეორებს, ან არაადეკვატურ და ციტირებასთან დაუკავშირებელ, ან გაუგებარ დასკვნებს იძლევა. 196-ე გვერდზე ერთ-ერთ ამონარიდს მოსდევს ავტორისეული კომენტარი, „საზოგადოების არც ერთი ჯგუფი სა-

სოფლო-სამეურნეო მუშაობაში არ ღებულობდა მონაწილეობას“. ამ წინადადების აზრის შესახებ თვით ავტორს ვთხოვთ განმეორებითი კომენტარი. იგი აქ ამახიჯებს ჟურნალ „მოგზაურის“ აზრს, რომელიც წერს, რომ ჩვენი თავადაზნაურობა სასოფლო-სამეურნეო მუშაობაში არავითარ მონაწილეობას არ იღებსო.

ეკონომიკისადმი მიძღვნილ დასკვნაში ან დასკვნის ადგილზე განთავსებულ უკანასკნელი აბზაცებში სრულიად უადგილოდაა საუბარი ეროვნული აჯანყების მიზანშეუწონლობისა და ილია ჭავჭავაძის მიერ შემუშავებული პროგრამის შესახებ. ნახევარგვერდიან პასაჟში ობლად თვლემს ფრაზა: „საქართველოს ეკონომიკური აღორძინება და გაძლიერება“, რომელიც, ილიას პროგრამის მიხედვით, თურმე უნდა მომხდარიყო „რუსეთის იმპერიის ფარგლებში“ (გვ. 201).

დაბოლოს, დისერტაციის „თავი VI. ეროვნული თავისუფლების ფენომენი“. ავტორის მეთოდი, რომ ამონაწერებითა და ციტატებით იაზროვნოს, მართოდენ ქართულ პრესაზე და საარქივო დოკუმენტებზე არ ვრცელდება. VI თავი იწყება ჰეგელის „გონის ფილოსოფიიდან“ და „ისტორიის ფილოსოფიიდან“ სამი მოზრდილი ციტატით, რომლებიც გვერდ-ნახევრამდე ადგილს მოიცავს. გერმანელ ფილოსოფოსს არ ჩამორჩება ფრანგი განმანათლებელი მონტესკიე, რომლის „კანონთა გონიდან“ ამონაწერი მთელ გვერდზეა განფენილი. ამას მოსდევს ამონაწერები ა. სურგულაძის, ვ. ონიანის და სხვათა და სხვათა, მერე იწყება გაუთავებელი ციტირებები პრესიდან. ამგვარი „მეთოდი“ მხოლოდ იმაზე მიუთითებს, რომ ავტორი თავს არიდებს დამოუკიდებელ აზროვნებას, ანალიზს, ცდილობს ტექსტის შედგენის იოლ გზებს მიმართოს, ფონს გავიდეს სხვა ავტორების დახმარებით, სხვათა აზროვნებით.

დისერტაციის VI თავიც ამ პრინციპით არის შედგენილი. მასში, 202-231-ე გვერდებზე, ე.ი. 29 გვერდზე 69 იშვიათად მცირე და უმეტეს შემთხვევაში მოზრდილი ციტატაა მოყვანილი, რაც აღნიშნულ თავში ავტორისეულ ტექსტზე უფრო მეტია. VI თავის მიზანია: 1. ნაციისა და მისი ჩამოყალიბების შესახებ სხვადასხვა თეორიული მიმდინარეობების გადმოცემა; 2. რას ნიშნავდა ქართველი ერის ცნობიერებაში ეროვნული თავისუფლება და როგორ „ადიქვამდა“ თითოეული სოციალური ფენა თუ ჯგუფი თავისუფლებას (გვ. 205).

თავიდანვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ მცირე თავის მიმართ ყველაზე ნაკლებად გვაქვს პრეტენზია. ნაშრომში საუბარია თავისუფლების განმარტების, ეროვნული მოძრაობის ფორმების ევოლუციის ხასიათის შესახებ. ცხა-

დია, უმეტესწილად, ეს ყველაფერი ხდება არა ავტორისეული ანალიზის, არამედ სხვა ავტორთა ნაშრომებიდან ციტირებების გზით (202-206). როგორც 208-ე გვერდიდან განგვიმარტავს ავტორი, მან უკვე ისაუბრა „ერთიანობის იდეის“ შესახებ წინა თავებში და „ამჯერად ყურადღებას გავამახვილებ 1918-1921 წლებზე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხანაზე“ (გვ. 208). მოკლედ მიზნები და ქრონოლოგიური ჩარჩო განსაზღვრულია.

მაგრამ „დემოკრატიული რესპუბლიკის ხანაზე“ საუბარს ავტორი კვლავ 1801 წლიდან იწყებს, იხსენებს ილიას, სამოციანელებს, მოჰყავს ვაჟას სიტყვები. ამას მოსდევს თემები: თავისუფლების უზენაესობა, ერთიანობის საჭიროება (გვ. 211), (რომლის შესახებაც „უკვე ისაუბრა“ – დ. შ), შემდეგ: ავტონომია (გვ. 212), თავისუფლების სხვადასხვა და სოციალ-დემოკრატიული გაგება (გვ. 212, 213), თავისუფლების ნაციონალისტური და სოციალისტური ვერსიები (გვ. 214).

ამ კარგად ცნობილი რეალობების ამსახველი ციტირებების ამომწერი ავტორი, ერთი და იმავე ამონარიდის ციტირებასაც ახდენს. მაგ., 212-ე და 215-ე გვერდებზე ორი ზუსტად ერთი და იგივე ციტატაა მოყვანილი, თუმცა მათ წყაროდ სხვადასხვა დოკუმენტი სახელდება: ერთია ჟურნალი „განთიადი“, ხოლო მეორე – გაურკვეველი ჟანრის ნაწარმოები და უთარილო „ჩვენი მოთხოვნილებები“. ამ უკანასკნელს არც გვერდი აქვს მითითებული, მაგრამ ეს ხომ წვრილმანია. ჩვენ აღარას ვამბობთ უამრავი ციტირების შინაარსობრივ იდენტურობაზე.

მაგრამ არა უშავს, რაც მთავარია, საუბარი და უფრო სწორად ციტირებები თავისუფლების საერთო თემატიკას ეხება. ეს მაინც უსაფრთხო ზონაა – ციტირებები. მათში შეცდომის დაშვების ნაკლები საშიშროება არსებობს, მთავარია გადაწერაში არ მოგივიდეს შეცდომა. ყველაზე მეტ საფრთხეს ციტატიდან მორიგ ციტატამდე არსებული შუალედი შეიცავს. სწორედ ამ საშიშ ზონებში უშვებს ჩვენი ავტორი აზრობრივ, შინაარსობრივ, გრამატიკულ-სტილისტურ, ფაქტობრივ და სხვა ხასიათის შეცდომებს. აი, როგორც ახლა, როცა წერს ორგან: „ქართული სოციალ-დემოკრატიული პარტია სოციალიზმის განხორციელებისათვის იბრძოდა“ და „ქართული სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი მთავარი იდეოლოგი ნოე ჟორდანიას აღნიშნავდა“ (გვ. 215 და 216). ორივე შემთხვევაში ჩვენ უკვე მივუთითეთ, რომ 1918 წლამდე ასეთი პარტია არ არსებობდა და ჩვენ უკვე აღარ ვიცით, ეს ავტორის უცოდინრობას დავაბრალოთ, გულმავიწყობას თუ აზრის გამოთ-

ქმის პრობლემას.

შემდეგი ციტირებების შუაშიც, დავარქვათ ასე – ავტორის ზონაში, კიდევ მორიგი გაუგებრობაა: „პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში და ასევე მისი დასრულების შემდეგ ქართულ ბეჭდურ მედიაში გაჩნდა მოწოდებები ეროვნული ერთიანობის აუცილებლობაზე...“ (გვ. 216). დაუჯერებელია, რომ, თუ ავტორი ოდნავ მაინც დაფიქრდებოდა, ამ ფრაზაში არ დაწერდა სიტყვას: „გაჩნდა“. მან ხომ კარგად იცის, რომ 1900-იანი და მანამდელი პრესა სავსეა ეროვნული ერთიანობისაკენ მოწოდებების თემატიკით. მაშ, რაღა უნდოდა მის წინადადებაში სიტყვა „გაჩნდა“-ს, მაშინ, როცა შეიძლება ჩაეწერა თუნდაც „გაძლიერდა“.

დაპირებაც დაავიწყდა ავტორს, ამ თავში „დემოკრატიული რესპუბლიკის ხანაზე“ ვისაუბრებო. აგერ უკვე 219-ე გვერდზე ვართ და ავტორი მიხაკო წერეთლის „ერი და კაცობრიობით“ დაინტერესდა. არ ვიცი, რომელი საზოგადოებრივი ფენის აღქმას გამოხატავს ჩვენი შესანიშნავი პატრიოტ-ანარქისტი, მაგრამ მისი 1910 წელს გამოცემული თხზულებიდან დისერტაციაში სამი ციტირებაა. მხოლოდ ამის შემდეგ 219-ე გვერდზე მიაღწია დისერტაციამ დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდამდე. VI თავის ეს უკანასკნელი გვერდები უშუალოდ დისერტაციის მთავარ თემატიკას პასუხობს. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ნაშრომის ის ნაწილი, რომელშიც ავტორი ეხება ქართველი გლეხებისა და მუშა-მოსახლეობის დამოკიდებულებას თავისუფლების პრობლემის მიმართ. აქ ავტორი აკეთებს სწორ და იშვიათ დასკვნას, რომ „ქართული ერთობის წევრების უმრავლესობას არ ჰქონდა გაცნობიერებული თავისუფლების არსი. ბეჭდურმა მედიამ და საგანმანათლებლო სისტემამ ვერ შეძლო პრობლემის საბოლოოდ გადაჭრა“ (გვ. 226).

მაგრამ ეს მხოლოდ თავის მცირე ნაწილია. დიდი უმრავლესობა VI თავში მოყვანილი ციტირებებისა და ავტორის მსჯელობისა ეკუთვნის ინტელიგენციის, პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლებს, ცნობილ პუბლიცისტებს. ეს მათი პოზიციებია დაფიქსირებული ნაშრომში და არა საზოგადოებრივი ფენებისა: მუშებისა, გლეხებისა, ქალაქის მოსახლეობისა, მოხელეებისა, ახალგაზრდობისა, ვაჭარ-მრეწველებისა, ბურჟუაზიისა, ხელოსნებისა და სხვათა და სხვათა, რომელთა ნაკრებს შეიძლება დაერქვას საზოგადოებრივი აღქმა. რაც შეეხება ვაჟა-ფშაველას, ნოე ჟორდანიას, მიხაკო წერეთელს, გიორგი გვაზავას, იაკობ მანსვეტაშვილს, არჩილ ჯორჯაძეს, გიორგი კვინიტაძეს, გრიგოლ ლორთქიფანიძესა და მსგავსთა მათთა, ისინი „კულტურულ

და პოლიტიკურ ელიტას“ წარმოადგენენ და მათი ნააზრევი ისტორიოგრაფი-ისათვის კარგადაა ცნობილი. ასე რომ, ნაშრომის ეს ნაწილიც მხოლოდ ნაწილობრივ პასუხობს დისერტაციის დანიშნულებას.

დასკვნითი ნაწილი. დისერტაციის უჩვეულობის გამო ჩვენ მისი შეფასება დეტალურად გადავწყვიტეთ, რაც ნიშნავდა, ნაშრომის თავებისა და პარაგრაფების ცალკეულად შეფასებას. მოკლედ გავიმეორებთ ზემოთქმულს.

1. დისერტაციის პირველი თავი, **ეროვნული პრობლემის ზოგიერთი საკითხი**“, აბსოლუტურად არ პასუხობს თემის დანიშნულებას, მისი შინაარსი არ შეესაბამება მიზანდასახულობას, მასში არ არის განხორციელებული პრობლემის ადეკვატური კვლევა. ავტორს არ „წარმოუდგენია, თუ როგორ მოიაზრებოდა ქართველი ერის ჩამოყალიბება XX საუკუნის პირველი ოცწლეულის ქართული კულტურული და პოლიტიკური ელიტის მიერ“ (გვ. 15).

2. **მეორე თავის „§1. ქალაქი“** სამეცნიერო-კვლევითი და ანალიტიკური თვალსაზრისით არავითარ ღირებულებას და სიახლეს არ წარმოადგენს, მასში არ არის არც ერთი ახალი დებულება ან აზრი და ეს ხდება არა იმიტომ, რომ პრობლემის მართლაც სერიოზულად შესწავლა შეუძლებელია, არამედ იმიტომ, რომ ოთხი გვერდი პრობლემის წარმოსაჩენად სრულიად არაა საკმარისი.

3. აღნიშნულ პარაგრაფში, **„სოფელი“**, არ არის არავითარი სიახლე, დასკვნა, მოვლენის ინტერპრეტაცია, რაც დისერტაციას უნდა განასხვავებდეს ჩვეულებრივი სამაგისტრო ნაშრომისაგან. პარაგრაფში ვერ „აღდა“ 1900-1921 წლების ვერც სოფელი და ვერც ქალაქი, რომლის მნიშვნელობაც, ავტორის თქმით, „მთლიანად სახელმწიფოს“ მნიშვნელობაზედაც კი დიდია (გვ. 26).

4. III თავის პირველი პარაგრაფი, **„გლეხი“**, უფრო სხვათა მიერ, ძირითადად კი სოციალ-დემოკრატების მიერ გლეხობის შესახებ მოსაზრებებით და ამონაწერებითაა გაჯერებული. არსად ჩანს თვით გლეხები როგორ აღიქვამდნენ ეროვნულ საკითხს, რა დონის, ხასიათის, ხარისხის ეროვნული იდენტობა გააჩნდათ. ამის შესახებ უამრავი ციტირება სდუმს და ეს კი იმას ნიშნავს, რომ კვლევა სულ სხვა გზითაა წარმართული. პარაგრაფის შინაარსი და კვლევა არ პასუხობს ძირითად თემატიკას. მასში ერთი სიტყვაც არაა თქმული გლეხის ეროვნულ-იდენტობრივი ღირებულებების შესახებ: რა ადგილი ეკავა მის ცნობიერებაში სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის, ეროვნული თავისუფლების პრობლემას; პარაგრაფი, ძირითადად, გადმოგვცემს ქართულ ისტორიოგრაფიაში კარგად ცნობილ სოციალ-დემოკრატიულ პოზიციებს და ნაწილობრივ ინტელიგენციის შეხედულებებს გლეხობის ყოფა-

ცხოვრების შესახებ. დისერტანტმა საკმაოდ ბევრი იმუშავა, პრესაც დაამუშავა, 19 ციტირებაც მოიყვანა პრესიდან და საარქივო მასალებიდან, მაგრამ მისი მონაპოვარი, გამოძეურებული ამონაწერები, სხვა თემატიკას ეხება და არა ეროვნულ იდენტობას, გლეხკაცის ეროვნულ აღქმებს.

5. პარაგრაფ „პროლეტარში“ უმეტესწილად საუბარია სოციალ-დემოკრატიულ მოძრაობაზე, ორგანიზაციებზე, მათ სოციალურ მიზნებზე მხოლოდ პარაგრაფის დასკვნით ნაწილში, 64-69-ე გვერდებზეა საუბარი ეროვნულ თემატიკაზე (ფრაგმენტულად 59-ე გვერდზეც), ისინი მხოლოდ 1918-1921 წლების პერიოდს ეხება. თემატიკის ამგვარი განაწილება და ბალანსი აშკარად არაა საკმარისი, რომ აღნიშნული პარაგრაფი ეროვნული იდენტობისადმი მიძღვნილი დისერტაციის ნაწილად მივიჩნიოთ. პარაგრაფში საერთოდ არაა ნახსენები და ნაჩვენები თვით ქართველი მუშა-პროლეტარის ეროვნული ღირებულებები, აღქმები. მრავალრიცხოვანი ციტირებებიდან ერთიც არ ეხება ქართველი მუშის ეროვნულ შეხედულებებს, რაც დისერტაციის მთავარ მიზანს და დანიშნულებას წარმოადგენს. ეს პარაგრაფი მხოლოდ ქართული სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობისა და შემდეგ ხელისუფლების ისტორიის ეპიზოდებს ეხება.

ამ სახით აღნიშნული პარაგრაფი, ისევე როგორც მანამდელი ნაწილები, რამდენიმე თემატიკის ფრაგმენტების უწყესრიგო კრებულს წარმოადგენს, სერიოზული, მრავალრიცხოვანი შეცდომების, ფორმულირებების, მარქსისტულ-ლენინური დოგმების რეციდივების თანხლებით. მათს შორის ოაზისებივით გვხვდება საინტერესო ამონაწერები იმდროინდელი უძლიერესი ქართული პრესიდან, რომელნიც დისერტაციის კვლევით ნაწილს კი არ წარმოადგენენ, არამედ სხვადასხვა თემატიკის სადისერტაციო მასალებს.

6. 8 ფურცლიანი „§3. ჯარისკაცი“ უნიკალურია, დისერტაციის წინაგანხილული ნაწილებისაგან განსხვავებით – ის დისერტაბელურია ე.ი. დისერტაციის თემატიკას პასუხობს. საუბარია პირველი რესპუბლიკის პერიოდის ქართველი ჯარისკაცის ეროვნული ცნობიერების, განწყობის შესახებ. ამონაწერებიც შესაბამისია, მაგ., გენერალ გიორგი კვინიტაძის შეფასებები ქართველი ჯარისკაცების ფსიქოლოგიური განწყობის, ბრძოლისუნარიანობის შესახებ (გვ. 73) და სხვ.

7. §4. **სამღვდელოება.** ესაა კარგად ცნობილი მოვლენების ფრაგმენტული ჩამოთვლა-კონსტატაცია. ერთადერთი სიახლე ესაა პრესაში მოძიებული ახალი ამონაწერები, რომლებითაც ძველი დებულებებია ხელახლა დასაბუთე-

ბული. იქნებ ესაა ავტორისეული ე.წ. „კომპლექსური ანალიზი“? ამ ნაშრომის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, კომპლექსური ანალიზი არის სხვადასხვა კარგად შესწავლილი საკითხის, თემების შესახებ 15-დან 20-მდე ფრაგმენტის ციტირება 1900-იანი წლების უმდიდრესი პრესიდან.

8. რაც შეეხება მეოთხე პარაგრაფს **თავადაზნაურობის** შესახებ, მისი შინაარსი საერთოდ არ პასუხობს დისერტაციის მთავარ მიზნებს: მასში არაა ნაჩვენები ქართველი თავადაზნაურობის წარმომადგენელთა შეხედულებები, პოზიციები, მსოფლმხედველობა, მათი ეროვნული იდენტობა, ეროვნული ღირებულებები და ა.შ. ამონაწერები ეხება პოლიტიკური პარტიების ორგანიზების მიერ გამოთქმულ პოზიციებს, შეხედულებებს. პარაგრაფში საერთოდ არ ჩანს ქართველი თავადაზნაურობის დამოკიდებულება მიმდინარე პროცესებისადმი, ეროვნული მოძრაობისადმი, სახელმწიფოებრიობისადმი, ეროვნული მახასიათებლებისადმი და ა.შ. ტექსტი შეიცავს მრავალრიცხოვან ფაქტობრივ და აზრობრივ შეცდომას და დებულებას.

9. **ბურჟუაზიისადმი** მიძღვნილ პარაგრაფში, ჩვენთვის უცნობი დარჩა მთავარი საკითხი: ვინ იყვნენ ქართული ბურჟუაზიის წარმომადგენლები, რას ფიქრობდნენ ისინი ეროვნული ღირებულებების შესახებ და რა პოზიციები გააჩნდათ მის მიმართ; რა დამოკიდებულება ჰქონდათ მათ მიმდინარე ეროვნული მოძრაობისადმი, როგორ უყურებდნენ ისინი ისტორიულ წარსულს, ტრადიციებს, რელიგიას, ეკონომიკას, უცხო ბურჟუაზიას და ა.შ. იმ ერთი ამონაწერით კი არ უნდა დაკმაყოფილებულიყო დისერტანტი ჟურნალ „კლდიდან“, არამედ მას სწორედ ეს ჟურნალი და გაზეთი „საქართველო“ უნდა შეესწავლა და იქიდან ამოეკრიფა ქართული ბურჟუაზიის მსოფლმხედველობრივი ავლადიდება. ერთი სიტყვით, დისერტანტმა ამ პარაგრაფშიც საკმაოდ გამრჯედ იმუშავა, ამოიწერა მრავლად ციტატები, რომელნიც სხვა თემატიკას ეკუთვნის და არა წინამდებარე დისერტაციას.

10. ანალოგიური მდგომარეობაა **ინტელიგენციისადმი** მიძღვნილ ქვეთავში. მსჯელობა და ამონაწერები არ ეკუთვნის ინტელიგენციის წარმომადგენლების ეროვნულ შეხედულებებს, მათ დამოკიდებულებას ეროვნული სიმბოლოებისადმი, მახასიათებლებისადმი და ა.შ. ესაა პარაგრაფი ინტელიგენციის შესახებ, რაც ისედაც კარგადაა ცნობილი. ამის გამო ნაშრომის ეს ნაწილიც ვერ ჩაითვლება დისერტაციის შემადგენელ ნაწილად.

11. IV თავში ამონაწერები და შინაარსი სრულიადაც არ ემსახურება „ნაციონალური ნარატივის ფორმირებას“. მეტიც, ისინი არც შეიძლება ქმნი-

დნენ ნაციონალურ ნარატივს, რადგან 1900-1917 წლებში არც მომხდარა ნაციონალური ნარატივის „ფორმირება“. თვით საკითხის ამგვარად დასმა ნონსენსია. ნაციონალური ნარატივის, ნაციონალური ბირთვი-იდეების კონსტრუირება ილია ჭავჭავაძის მთავარი დამსახურებაა, რომელიც მან განახორციელა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში. ამდენად, „ნაციონალური ნარატივის ფორმირების“ პერიოდად მისი გადმოტანა და გადმომისამართება 1900-1910-იან წლებში სხვა არაფერია, თუ არა ქართული საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების გაპრიმიტიულების განზრახ თუ უნებლიე გამოვლინება. სხვა ამბავია, რომ ამ პერიოდში გრძელდებოდა დისკურსი ნაციონალური ნარატივის შემდგომი სრულყოფის შესახებ, ეს სულ სხვა თემაა. მასში იგულისხმება პოლიტიკური პარტიების შექმნა, მათი ეროვნული იდეოლოგიების ჩამოყალიბება, პროგრამების კონსტრუირება, ეს ფაქტები ჩვენს ისტორიოგრაფიაში საკმაოდაა შესწავლილი და მას დისერტაციის ავტორი საერთოდ არ ეხება.

12. **V თავის §1 „სამშობლო“.** ციტატებით გადავსებულ ამ ნაშრომს და, კერძოდ, ამ პარაგრაფსაც უფრო მასალები უნდა ეწოდოს. თავისთავად ეს არ გამორიცხავს, რომ ამ ამონაწერების გაკეთებით ავტორმა სასარგებლო საქმე გააკეთა: მან მოამზადა მასალები. ამგვარი მიდგომით განისაზღვრება დისერტაციის ჟანრიც, თუ ასეთ ჟანრს ითვალისწინებს სადისერტაციო წესდება. წინამდებარე ნაშრომი არის მასალების შეგროვების ღონეზე შესრულებული პროდუქცია. ამ მხრივ შესრულებულია შრომატევადი სამუშაო.

13. დისერტანტმა ვერ დაძლია, ვერ შეძლო „ეპოქის“ თავისებურებების გაგება-გააზრება. **ქართული ენისა და განათლებისადმი** მიძღვნილ პარაგრაფშიც კვლევა არსებითად მაშინდელი პუბლიკაციებიდან მრავალრიცხოვანი ნაწყვეტების ამოწერით, ციტირებებით ამოიწურება.

პარაგრაფის დასაწყისში ავტორი გვაფრთხილებს: ქართული ენა და საგანმანათლებლო სისტემა არაერთხელ გამხდარა მეცნიერთა შესწავლის საგანი და „მათ შორის მეჭდური მედიის საშუალებით“. ასეთ ვითარებაში დისერტანტის მიზანი ამ თავშიც ისაა, რაც ნაშრომის სხვა ნაწილებში: „ეპოქის მოთხოვნებიდან გამომდინარე, თითოეული ატრიბუტი ერთიან კონტექსტში“ განიხილოს. კი, მაგრამ, თუ ყველა ზემოაღნიშნული და ქვემოაღნიშნული პრობლემა შესწავლილია, განა არა სჯობდა, რომ აღნიშნულ პრობლემათა შემსწავლელი სპეციალისტების დასკვნები და მოსაზრებები დასდებოდა ერთ-ერთ საფუძვლად დისერტაციას? მიუხედავად ამისა, ავტორმა შესწავლილის ხელახლა შესწავლა გადაწყვიტა ვითომ, რაც სხვადასხვა თემატიკაზე ამონა-

წერების ციტირებებით ამოიწურა საბოლოოდ. „ერთიანი კონტექსტი“ კი სხვა არაფერია თუ არა სხვადასხვა იდენტური მახასიათებლების შესახებ ამონაწერების თავმოყრა ერთ ნაშრომში.

14. §3. „სარწმუნოება“. ეს ოთხგვერდიანი პარაგრაფი მინიმალურადაც არ პასუხობს ავტორის მიზანდასახულობას, გაეშუქებინა სარწმუნოების მიმართ „საზოგადოების თითოეული სოციალური ფენისა თუ ჯგუფის ცნობიერება“. ასე რომ, ეს პარაგრაფიც მეცნიერულად არაფრისმთქმელია და არავითარ კვლევას არ წარმოადგენს.

15. ვერც თემატურად და ვერც შინაარსობრივად ეს მცირე მონაკვეთი-პარაგრაფი ქალის, დედის საკითხის შესახებ იდენტობისადმი მიძღვნილი ნაშრომის ორგანულ ნაწილად ვერ ჩაითვლება. იგი არც გენდერის პრობლემას იკვლევს. ციტირებებში მხოლოდ იმაზეა საუბარი, რომ განსახილველი პერიოდის ქართველი ქალი-დედები ან კარგად და ან ცუდად ზრდიდნენ სამშობლოს პატრიოტ შვილებს.

16. ეკონომიკურ პარაგრაფში არ ჩანს მოსახლეობის სხვადასხვა ფენების დამოკიდებულება და პოზიცია, ანუ „საზოგადოებრივი აღქმები“ ეკონომიკის განვითარების პრობლემებზე. პარაგრაფში და ნაშრომის სხვა ნაწილებში ერთი სიტყვაც არ მოიძებნება, რომელიც დაადასტურებდა ან გამოავლენდა ქართული ბურჟუაზიის თუნდაც ერთი წარმომადგენლის პოზიციას, აზრს ან შეხედულებას ეროვნული ეკონომიკის განვითარების პრობლემების შესახებ. მასში არაა შესწავლილი სოციალური ფენების, კერძოდ, გლეხობის, ვაჭარ-მრეწველების, თავადაზნაურობის, მოხელე-მოსამსახურეებისა და სხვათა აღქმები, შეხედულებები და პოზიციები ქართული ეკონომიკის განვითარების შესახებ.

17. დიდი უმრავლესობა VI თავში მოყვანილი ციტირებებისა და ავტორის მსჯელობისა ეკუთვნის ინტელიგენციის, პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლებს, ცნობილ პუბლიცისტებს. ეს მათი პოზიციებია დაფიქსირებული ნაშრომში და არა საზოგადოებრივი ფენებისა: მუშებისა, გლეხებისა, ქალაქის მოსახლეობისა, მოხელებებისა, ახალგაზრდობისა, ვაჭარ-მრეწველებისა, ხელოსნებისა და სხვათა და სხვათა, რომელთა ნაკრებს შეიძლება დაერქვას საზოგადოებრივი აღქმები. VI თავში წარმოდგენილი არათანმიმდევრული მსჯელობა და ამონაწერები ეკუთვნის „კულტურული და პოლიტიკური ელიტის“ წარმომადგენლებს, რომელთა ნააზრევი ისტორიოგრაფიისათვის კარგადაა ცნობილი. ასე რომ, ნაშრომის ეს ნაწილი მხოლოდ მინიმალურად პასუხობს დისერტაციის დანიშნულებას.

ჩვენ ხშირად აღვნიშნავდით, რომ დისერტაციაში დამოწმებულ ამოწერილია უჩვეულოდ მრავალრიცხოვანი ციტირებები, ამონარიდები, ამონაწერები, ზოგ შემთხვევაში ორ-სამ ფურცლიანი დოკუმენტები. 230 გვერდიან დისერტაციაში მოყვანილია 350-ზე მეტი ციტირება. ფაქტობრივად, დისერტაცია ამონაწერებისაგან შედგება და თითქმის ნაშრომის ნახევარს მოიცავს. ამ მხრივ წინამდებარე ნაშრომი უნიკალურია.

რაც შეეხება დისერტაციის ე.წ. დასკვნას, მასში არ არის არც ერთი აზრი და წინადადება, რომელიც სიახლეს შეიცავს ან კიდევ ისეთი, რომელიც საეჭვო ღირებულებისა არ იყოს. მასში გამეორებულია ფაქტობრივი და აზრობრივი შეცდომები, რომ რუსეთის მიერ დაპყრობილ საქართველოში „მონარქიული სისტემა აღარ არსებობდა“; უარყოფით ისტორიულ მოვლენადაა ფორმულირებული ბატონყმობის გაუქმება; თითქოს კაპიტალიზმის განვითარებამ ფუნქციები შეუზღუდა გლეხობას და ა.შ.

ჩვენ არაერთხელ აღვნიშნეთ და გამოვავლინეთ, რომ დისერტაცია შეიცავს მრავალრიცხოვან ფაქტობრივ და აზრობრივ შეცდომას, ცნობილი ისტორიული მოვლენების მცდარ და არაზუსტ ფორმულირებებს. ამჯერად ამ შეცდომებს, უზუსტობებს, უცოდინრობებს, ამ თავისებურ „აღმოჩენებს“ „ერთიანი კონტექსტის“ სახე რომ მიეცეთ, ჩამოვთვლით. დისერტაციაში კვითხულობთ, რომ:

– 1900-1921 წლების პერიოდში ხდება „სხვადასხვა სოციალური ფენების წარმოშობა“ (გვ. 7);

– „დავაპუშავე 1900-1921 წლებში გამომაგალი ყველა ქართულენოვანი ჟურნალ-გაზეთი“ (გვ. 9);

– „ქალაქის მნიშვნელობა სახელმწიფოს მნიშვნელობაზე დიდია“ (გვ. 26);

– „ქალაქები 1900-1921 წლებში სამრეწველო ცენტრები ხდებიან“;

– „1918-1921 წლების დამოუკიდებელ საქართველოში გლეხის „მთავარი პრობლემა ისევ მიწა და პირადი თავისუფლება“ იყო (გვ. 46);

– „რაც შეეხება 1918-1921 წლებს, როდესაც ხელისუფლებაში მოვიდნენ დემოკრატიული ძალები, მათი მოღვაწეობის პარალელურად ბოლშევიკები ცდილობდნენ, რომ ხაზი გაესვათ ხელისუფლების არასწორ დამოკიდებულებაზე მუშებისადმი და თავის მხარეზე გადაიბირონ“ (გვ. 63);

– „ქართულ სოციალ-დემოკრატიას საწყის ეტაპზე ჰქონდა ანტიქართული პოზიცია“ (გვ. 39);

– 1900-იან წლებში არსებობდა „ქართული სოციალ-დემოკრატიული

პარტია“ (გვ. 52, 71, 215, 216);

– ქართველი თავად-აზნაურობის „აშკარა“ კრიტიკა იწყება 1900 წლიდან (გვ. 100);

– 1900-1917 წლებში მიმდინარეობდა ბრძოლა არა მხოლოდ რუსეთის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ, რაც პირველ რიგში კულტურით, განათლებით ბრძოლას გულისხმობდა...“ (გვ. 102);

– 1900-1917 წლების პერიოდში, „თავადაზნაურობა იმ წოდებას ეკუთვნოდა, რომელიც წარსულს აიღიალებდა და ძველი დროის დაბრუნება მხოლოდ იმიტომ სურდა, რომ აღედგინა ის გავლენა და პრივილეგიები, რაც საუკუნეების მანძილზე გააჩნდა“ (გვ. 102);

– რუსეთის გაბატონება ქართველი ხალხისათვის ეროვნული სიმბოლოების, მათ შორის კი, „ქრისტიანობის დაკარგვა-გაუქმებაში გამოიხატებოდა...“ (გვ. 104);

– „ამ მხრივ აღსანიშნავია, ჯერ კიდევ 1907 წელს ვარლამ ჩერქეზიშვილის ჰაავის საერთაშორისო კონფერენციაზე გამოსვლა“ (გვ. 117). ასეთი რამ არ მომხდარა;

– 1900-1917 წლების პერიოდში მოხდა „ნაციონალური ნარატივის ფორმირება“ (გვ. 122);

– XX საუკუნის 10-იანი წლების საქართველოში აქტუალური ხდება ნაციონალური სიმბოლოები, ნაციონალური იდეალები“ (გვ. 135);

– მეფის ცენზურა ხელს უშლიდა ქართულ მედიას, ეწერა წარსულზე, ისტორიაზე და ა.შ. (გვ. 131);

– ეროვნული პრობლემის კვლევის თეორიული მიდგომის „მთავარი ფუძემდებელი“ იყო მიხაკო წერეთელი (გვ. 147);

– „ჯერ კიდევ 1917 წლის ივლისში საქართველოს და ამიერკავკასიის პროლეტარიატი ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით...“ (გვ. 163) და ა.შ. და ა.შ.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დავასკვნით, რომ ნატო სონდულაშვილის წინამდებარე სადისერტაციო ნაშრომი „ქართული ერთობა და ეროვნული იდენტობა XX საუკუნის პირველ ოცწლეულში“ ვერ აკმაყოფილებს სადოქტორო დისერტაციის მოთხოვნებს. იგი ვერ პასუხობს თემის სათაურს და დანიშნულებას. წარმოდგენილი ნაშრომი არ არის ეროვნული იდენტობის ისტორია, არამედ ეს არის ქართული ერთობისა და ეროვნული იდენტობის შესახებ ქართული პრესიდან არათანმიმდევრულად ამოწერილი ინფორმაციების, ციტირებებისა თუ ამონარიდების არათემატური და ცალმ-

ზრივი კრებული. ფაქტობრივად, ეს უჩვეულოდ მრავალრიცხოვანი ციტატები, რომელნიც თავისთავად ღირებულია, როგორც საკვლევი პერიოდის ნააზრევი, შეიძლება გამოდგეს ამავე თემის ნაწილობრივ მასალად. ნაშრომის თავებისა და პარაგრაფების შინაარსი საერთოდ არ ეხება თემის დანიშნულებას, ხოლო მათი ნაწილი მხოლოდ ცალმხრივად პასუხობს სათაურებსა და მიზანდასახულობას, მასში ცოტაა იმხანად არსებული სოციალური ფენების საზოგადოებრივი აღქმები და ბევრია კულტურულ-პოლიტიკური ელიტის ნააზრევი, რაც ისედაც ცნობილია.

დისერტაცია შეიცავს მრავალ სერიოზულ ფაქტობრივ და აზრობრივ შეცდომას, ანალიზი და ავტორისეული მსჯელობა მეტად არაკვალიფიციურია; ავტორი ამჟღავნებს საკვლევი პერიოდის ისტორიის ელემენტარულ უცოდინრობას და ვერ აცნობიერებს ეპოქის ბევრ თავისებურებას; ამასთან, ნაშრომში ხშირად გვხვდება არაზუსტი, არაკვალიფიციური, წინააღმდეგობრივი, ბუნდოვანი ფორმულირებები და, რიგ შემთხვევაში, საბჭოთა ისტორიოგრაფიისათვის დამახასიათებელი პარტიულ-იდეოლოგიური დებულებები.

როგორც ჩანს, წინამდებარე ნაშრომის სისუსტის ერთ-ერთ მიზეზად უნდა მიჩნეულ იქნეს სადოქტორო დისერტაციების შესრულებისა და დაცვის მეტისმეტად გამართივებული სისტემა, რომელიც სერიოზულ მოთხოვნებს არ უყენებს მომავალ მეცნიერ-ისტორიკოსებს. სწორედ ამ სავალალო გარემოებამ აგვადებინა ხელში კალამი, ჩვენი ყოფილი შრომისმოყვარე სტუდენტისა და მაგისტრანტის ნაშრომზე გამოხმაურებისათვის. დისერტანტს კეთილგანწყობილად ვურჩევთ, ახლა მაინც გაითვალისწინოს ჩვენი შენიშვნები, ფუნდამენტურად გადაამუშაოს დისერტაცია და მხოლოდ ამის შემდეგ გამოსცეს წიგნად.